

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

До 100-річчя від дня народження
академіка Омеляна Пріцака
(1919–2006)

Тези доповідей
міжнародної наукової
конференції

м. Київ
16 травня 2019 р.

Київ – 2019

Організаційний комітет

Богомолів О. В.

Папакін Г. В.

Гордієнко Д. С.

Кіктенко В. О.

Маврін О. О.

Мавріна О. С.

Радівілов Д. А.

Хамрай О. О.

ДО 100-РІЧЧЯ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА

О. Д. Василюк (Київ)
ВИДАННЯ “БІБЛІОГРАФІЙ”
ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА

Сьогодні вивчення спадщини визначної людини неможливе без складання її бібліографічного покажчика. За майже сімдесят років активної діяльності з-під пера відомого сходознавця, філолога, історика, організатора науки, громадського діяча Омеляна Йосиповича Прицака (1919–2006) вийшло близько тисячі робіт. Як зазначає Любомир Гайда, взагалі першою публікацією юного Омеляна, що навчався тоді в Тернопільській класичній гімназії імені Вінсента Поля, став лист до Ришарда Ганшинця, редактора львівського часопису “Filomata”, що містив його власний переклад польською мовою сьомої оди Горація.

Перша найповніша наукова бібліографія О. Й. Прицака побачила світ у 1980 році в номері журналу “Harvard Ukrainian Studies”, що виходив при Українському науковому інституті Гарвардського університету, директором якого він тоді був. Як зазначив у “Передньому слові” до видання Ігор Шевченко, рішення про відзначення 60-річчя Омеляна Прицака такою публікацією було прийнято його учнями й колегами ще у квітні 1978 р. Робота тривала понад два роки, і 12 грудня 1980 р. на великому зібранні Гарвардського університету її було представлено (праці за 1937–1979 рр.).

До 70-річчя О. Й. Прицака ця традиція продовжилася бібліографією його праць за наступне десятиліття, що також була надрукована в “HUS”. Зазначимо, що укладачем в обох виданнях виступав учень вченого доктор Любомир Гайда.

На українському етапі життя Омеляна Прицака його колеги по Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України Валерій Рибалкін та Юрій Кочубей підготували та

опублікували кілька бібліографічних покажчиків його праць сучасного періоду, зокрема в спеціальному випуску “Ету-тон. До 80-річчя академіка О. Прицака” журналу “Східний світ”. Але всі зазначені вище видання практично не перевидавалися й стали бібліографічною рідкістю. Наразі спостерігається чимраз більша зацікавленість науковців та громадськості особистістю та науковим спадком професора О. Й. Прицака, про що свідчать численні публікації про нього, які з’явилися друком за останні десятиліття. Саме тому постало питання про необхідність появи нового об’єданого покажчика, що охоплював би сучасні публікації робіт О. Й. Прицака та досліджень про нього, який і було підготовлено співробітниками Інституту сходознавства до 100-річчя науковця.

Для складання нового біобібліографічного покажчика праць О. Й. Прицака упорядники залучили всі зазначені вище видання, а також традиційні та електронні каталоги бібліотек України та світу, до яких мали доступ. У пригоді стало й архівне зібрання вченого, що нині зберігається в науковій бібліотеці Національного університету “Києво-Могилянська академія” (ф. 10). Всього в покажчику представлено 904 назви праць О. Й. Прицака, остання з яких була надрукована у 2018 році, та 167 позицій робіт про нього. Безумовно, поява цього біобібліографічного покажчика допоможе вивченню спадщини Омеляна Прицака.

Ю. М. Кочубей (Київ)

**ОМЕЛЯН ПРИЦАК – ІНОЗЕМНИЙ ЧЛЕН
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Доля Омеляна Йосиповича Прицака (Omeljan Pritsak) (1919–2006) склалася так, що його найбільш плідні наукові досягнення припали на роки еміграції. Повернення на Батьківщину почалося в часи “перебудови”. Це не означає, що він не знав про те, що відбувалося в Україні: за його словами, ніколи не почував себе емігрантом. Проте його зв’язки з українськими вченими з України були спорадичні,

без афішування, часто через приватні контакти. 9 червня 1988 р. в Києві зустрілися українські, американські і канадські історики, йшов обмін думками з різних питань історії. Серед членів американської делегації був і Омелян Пріцак як директор Інституту українських студій Гарвардського університету. Важливу роль відіграв учений в організації Міжнародної асоціації українців.

У травні 1990 р. Омелян Пріцака було обрано іноземним членом Академії наук України і запрошено до Києва. Розпочався новий етап його життя. З перших днів він виступав за відновлення сходознавчої роботи в Україні. Спершу було створено відділ сходознавства в Інституті мовознавства ім. О. Потебні АН України. А наприкінці 1991 р. за ініціативою акад. О. Пріцака прийнято рішення про створення в системі Академії Інституту сходознавства, якому надали ім'я А. Кримського і директором якого він і став. Він залишався на цій посаді до 1999 р., до свого виїзду у зв'язку зі станом здоров'я до США, але й після цього залишався Почесним директором до самої смерті. Протягом свого останнього, американського періоду життя підтримував постійний зв'язок з Інститутом і Президією Академії.

Академік Омелян Пріцак був представником класичної орієнталістики, прихильником документальної школи, тож приділяв увагу й діяльності Інституту археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Окрім того що він був головою Археографічної комісії Міжнародної асоціації українців, всіляко “лобіював” питання публікації східних джерел, що стосуються нашої історії, зокрема з османських архівів. За внесок у розвиток тюркології його було нагороджено почесною медаллю “За заслуги” Президента Турецької Республіки. А до цього за заслуги у відродженні і розвитку сходознавства він став першим лауреатом академічної премії ім. А. Кримського (1991 р.).

За роки перебування в Києві він брав активну участь в академічному і громадському житті. Був членом Комітету із Державних премій України імені Т. Г. Шевченка, членом

вчених рад низки наукових інституцій. Запам'яталися його сповнені глибоких думок виступи на загальних зборах Академії наук, зокрема про значення орієнталістики як науки, про спадщину А. Ю. Кримського, а також виступ на Круглому столі “Філософія – наука – життя” (1992). На його пропозицію і на прохання студентів у Київському університеті було створено кафедру історіософії. Молодому українському сходознавству його не вистачає і, мабуть, ще довго не вистачатиме.

О. О. Маєрін (Київ)

ІСТОРИОСОФІЯ ТА АРХЕОГРАФІЯ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА

Незважаючи на те, що позитивізм як методологічна течія весь час змінювався, оновлюючись провідними науковими досягненнями, все ж мають бути критерії, які об'єднують представників різних поколінь у рамках єдиного позитивістського підходу. Причому позитивізм настільки значно мінявся протягом першої половини ХХ ст., що часто такий зв'язок простежується швидше за асоціацією, ніж за аналогією. Об'єднувальних моментів між істориками-позитивістами початку ХХ ст. й істориками-позитивістами середини – другої половини ХХ ст. небагато, але вони все ж є. І вони досить вагомі, щоб на їхній підставі об'єднувати істориків різних поколінь у єдину мислинневу систему. Омелян Прицак як представник “документалістської” школи В. Антоновича, М. Грушевського, І. Крип'якевича очевидно є “позитивістом” в українській історичній науці.

У лекції, прочитаній в Українському інституті Америки 15 жовтня 1983 року, окреслюючи перспективи української науки в діаспорі за “доби міста”, О. Прицак зазначив, що “наука має тільки вжиткову вартість для підкріплення власної віри. Теорія науки – справа підозріла” [<https://zbruc.eu/node/86489>]. Хоча теорія – це окреслення предмета дослідження, а метод – це означення шляхів дослідження цього предмета. Визначити предмет кожної конкретної науки –

означає встановити сферу її відповідальності у процесі пізнання, закони її розвитку, її місце серед інших наук.

У роботі “Історіософія Михайла Грушевського” (Київ – Кембрідж, 1991) // “Історіософія та історіографія Михайла Грушевського” (с. 5–45) О. Прицак аналізує позитивістський компонент творчості М. Грушевського. Ті типологічні риси, що визначає науковець, цілком притаманні для позитивізму ХІХ ст., але почасти неприйнятні для історика нової генерації. Про це свідчить хоча б набір позитивістських прийомів, використаних М. Грушевським, які характеризуються як ранні, незрілі. Таким є й вихідний постулат наукових дослідів М. Грушевського, який як позитивіст раннього кантівсько-спенсерівського зразка «вірив у позитивну (дослідну) науку про суспільство, паралельну до природничих наук із своїми позитивними законами пізнання об’єктивної дійсності (“механічний процес”))» (с. 34).

Показовим є й той факт, що О. Прицак чітко розмежовує позитивістські та соціологічні концепції М. Грушевського. Таке розмежування міг зробити лише науковець другої половини ХХ ст., тоді як для самого М. Грушевського такого розподілу не існувало, адже аж до 1920-х років позитивізм і соціологія були нероздільними й почасти тотожними. Незважаючи на те що в низці країн виникають соціологічні центри, з’являються спеціальні історичні журнали, предмет і методи дослідження соціології й історії залишалися в нерозділеному стані, що дає підстави вважати соціологію такою наукою, яка ще цілком не відділилась від історії.

Але різниця пролягала не тільки між віддаленими в часі науковими методами М. Грушевського та О. Прицака, а й почасти між ним та його вчителями. Зокрема, між О. Прицаком та І. Крип’якевичем. Останній навчав молодого науковця чітко розрізняти важливі й неважливі, другорядні речі в історії. Але під впливами інших методологій із часом прийшло усвідомлення важливості історичної деталі. Це відбулося, як засвідчує сам О. Прицак, під впливом філологічних поглядів Г. Г. Шедера.

Через філологію до О. Пріцака весь час приходили нові методології, що оновлювали його концептуальні підходи. Так, зокрема, Р. Якобсон познайомив його зі структуралізмом. І от монографія про “Слово про Ігорів похід” написана з позиції структурально-функціональної теорії історичної візії. Вже навіть порівняльний аналіз цієї роботи з розвідкою про княгиню Дольську, написаною з позицій позитивізму 1930-х років, дає уявлення про еволюційний шлях методу в рамках творчості одного вченого.

Отже, позитивізм виявляє себе як досить чутлива до новітньої методологія, тому, розглядаючи методологію та історіософію О. Пріцака, необхідно звертати увагу на світовий науковий контекст. Потрібно проводити аналіз методологічних зрушень, що відбувалися в УНІГУ, враховуючи тенденції розвитку американської науки.

Результати трансформацій, що відбулися на світоглядному та фаховому підходах О. Пріцака, відчувалися під час його активної роботи з відродження археографії в Україні кінця 1980-х років, часів перебудови, гласності та культурного ренесансу.

О. Пріцак був одним з активних прихильників розвитку наукового співробітництва з науковцями України, ініціював та підтримував створення Міжнародної асоціації українців (МАУ), він очолив у ній Археографічну комісію. Розуміння О. Пріцаком важливості археографії в розвитку української гуманітаристики привело до його безпосередньої участі у відродженні цієї науки в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Готуючись до переговорів в Археографічній комісії АН УРСР з О. Пріцаком 29 червня – 15 липня 1989 року, українська сторона склала план із трьох пунктів з додатками. Першим пунктом передбачалося обговорення проблем координації програм АК АН УРСР, АК МАУ, Бібліографічної комісії (БК) МАУ, Бібліотеки “Корпус української досекулярної творчості” (КУДТ). За другим пунктом мали розглядатися пропозиції щодо підготовки спільних видань:

1. Паралельні видання в рамках плану АК та серії “КУДТ” (додаток 1).

2. Україніка за кордоном (спільно з БК МАУ, Головархівом УРСР) на базі “Наукової думки”.

3. Проект “НТШ”.

4. Видання архіву Коша Війська Запорозького на мікрофішах.

5. Волинська метрика (спільно з Інститутом історії ПАН, УНІГУ).

6. Видання довідника “Джерельна спадщина України: путівник по рукописних зібраннях” за участю П. Грімстед (США) (вид-во “Наукова думка”).

7. “Київський некрополь” (у 3-х томах, УНІГУ).

8. Окремі роботи з плану АК, які можуть становити інтерес для українців за кордоном (видавнича база – УНІГУ).

Пункт третій передбачав: рекламування на Заході видань АК «що виходять і готуються, широка інформація про нашу роботу, організація прямих замовлень у “Науковій думці”».

У додатку «Паралельні видання в рамках плану АК та серії “КУДТ”» представлений широкий спектр пам’яток писемної історико-культурної спадщини України: літописи першої половини XVII ст. (КУДТ), Український хронограф другої редакції (Хроніка Л. Боболинського) (АК), Хроніка Ф. Сафоновича, Київський Синопис, твори Л. Барановича, С. Яворського, літописи Самовидця та Г. Грабянки, Літопис Самійла Величка. Запланований перелік творів чітко вказував на “пам’ятокзнавчий” підхід до археографічних практик, ставив за мету впровадження історико-філологічних методів. Мали розглядатись перспективи видання Острозької Біблії, творів Герасима Смотрицького, Василя Сурозького, “Апокрисису”, “Перестороги” Клірика Острозького, українських дум (особистий архів П. Соханя в ІУАД, папка 8 “ІУА. До планування роботи та видавничої справи”).

“Перспективний план” [Перспективний план підготовки до друку видання джерел з історії України (на період до 2000 р.). – К., 1989. – 31 с.] відобразив широкий спектр

принципів групування джерел. Так, тут є джерела, згруповані за видами: IX. “Актові джерела”; X. “Описово-статистичні джерела”; XIII. “Картографічні джерела”. За певними тематиками: II. “Джерела з історії запорозького козацтва та Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.”; XVII. “Джерела з історії суспільно-політичних рухів”. Є назви, що поєднують два принципи, зокрема тематичний і формальний: IV. “Україна у міжнародних зв’язках: хроніки, мемуари, щоденники”. Є тут рубрика, що відповідає історико-хронологічному принципу групування джерел: I. “Документи і матеріали з історії УРСР радянського періоду”; а також регіональному принципу: VII. “Східні джерела з історії України”. Дуже багато місця в плані присвячено джерелам з історії інших наук гуманітарного циклу: V. “Джерела з історії української культури”; VI. “Пам’ятки філософської культури українського народу”; VII. “Пам’ятки української мови”; XII. “Юридичні пам’ятки”; XIV. “Пам’ятки вітчизняної історіографії”; XV. “Етнографічно-фольклорна спадщина”.

Важливою складовою частиною великого проекту О. Прицака мав стати “Гарвардський проект Тисячоліття” – «Корпус української творчості від початків аж до “Енеїди” Котляревського» (1798). Загалом Корпус “Гарвардська бібліотека давньої української літератури” запланований у 150 томах у трьох серіях: факсиміле оригіналів, англійський переклад та український переклад.

Зарубіжні науковці покладали великі надії на співпрацю з українськими колегами у справі видання писемних пам’яток України. У числі 129-му “Обіжний Листок фонду катедр українознавства” в повідомленні про співпрацю з науковцями України наголошується: “Можливо, що ці праці та подальша співпраця українських вчених з Гарвардом в науковій та технічній площинах заповнять прогалину в ретроспективному репертуарі бібліографії друкарства України за останні чотириста років” (с. 6).

У цьому відчувається прагнення не лише охопити якомога більший обсяг джерел, а й забезпечити координацію

видання всього спадку українського народу. План відходить від потреб суто історичної науки і набуває більш широких культурологічних обрисів. У цьому він наближається до бачення розвитку археографічної діяльності в Україні О. Прицака.

Вісник АН УРСР, 1991, № 10 у матеріалі «“Історія української культури” – без “білих плям”. Проблема створення п’ятитомника» відзначав, що ідея, народжена ще в 1960-х роках, нарешті починає втілюватись у конкретні справи. Обговоренню культурологічних проблем було присвячене засідання Президії АН УРСР, на якому чи не вперше в українській академічній науці проголошено, що «Настав час належно оцінити і ті величезні здобутки, що належать нашим ученим-співвітчизникам за рубежом: праці Омеляна Прицака, Дмитра Чижевського, Дмитра Антоновича, Юрія Шевельова, Ігоря Шевченка, багатотомні видання “Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства”, “Енциклопедію з українознавства”...» (с. 19–20).

Таким чином, є підстави припустити, що між історіософією О. Прицака, його еволюцією в межах позитивістської методології під впливом новітніх досягнень філології та інших дисциплін та розумінням предмета й методів археографії існує причинно-наслідковий зв’язок. Проте постать О. Прицака, його величезний науковий та науково-організаційний доробок ще потребують подальшого вивчення насамперед в академічній науці.

О. С. Мавріна (Київ)

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ... ОМЕЛЯН ПРИЦАК ПРО АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Незаперечним є той факт, що Агатангел Кримський відіграв значну роль у науковій біографії О. Прицака як за свого життя, так і після загибелі.

Аналіз бібліографії Омеляна Йосиповича свідчить про те, що тільки після повернення в Україну в 1990 році у творчому доробку вченого з’являються наукові розвідки,

присвячені як біографії, так і дослідженню наукового спадку Агатангела Кримського. Це в першу чергу було пов'язано з відновленням сходознавчих досліджень в Україні.

Як зауважував сам О. Прицак, у своїй доповіді на Загальний зборі АН України 29 березня 1993 року, керівництво Академії, а саме Б. Є. Патон, запросивши його у 1990 році до України, використало 120-літній ювілей А. Кримського для створення Інституту сходознавства і відновлення сходознавства в Академії і в Україні.

Заснування Академією наук в 1990 році премії ім. А. Кримського за видатні дослідження в галузі сходознавства і присудження цієї першої премії у 1991 році саме Омеляну Прицаку, як учню А. Кримського і видатному вченому-сходознавцю, стало знаковим для Омеляна Прицака і спричинило певний “науково-дослідницький бум” у вивченні сходознавчої, літературознавчої, мовознавчої спадщини й біографії А. Кримського.

У 1991 році з'являється дослідження О. Прицака “Про Агатангела Кримського. У 120-ті роковини народження”. У цій роботі вчений робить спробу дослідити, і для себе, і для читача пояснити та зрозуміти, як сформувався складний внутрішній світ А. Кримського, як його світоглядні позиції вплинули на становлення його як вченого-україніста, сходознавця. Ця праця О. Прицака неодноразово перевидавалася різними виданнями протягом останніх десятиліть.

З 1991 року з-під пера Омеляна Йосиповича вийшло загалом небагато матеріалів, присвячених А. Кримському (передмова до видання А. Ю. Кримський “Історія Туреччини”, публікації до ювілеїв вченого, передмови до різних видань). Протягом часу перебування на посаді директора Інституту сходознавства (до 1998 року) О. Прицак дав низку інтерв'ю, де розповів про своє знайомство з А. Кримським, свої враження від спілкування, про слід, який академік А. Кримський залишив у його житті, та як вплинув на становлення сходознавчої науки в Україні.

Роботи О. Пріцака про А. Кримського спонукали багатьох дослідників по-новому подивитись на А. Кримського як педагога, вченого, громадського діяча, людину. За останні десятиліття з'явилися сотні публікацій про різноманітні аспекти життя і творчості вченого. Без сумніву, одним із знакових досліджень стала праця Соломії Павличко “Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського”, яка вийшла з передмовою О. Пріцака.

О. О. Хамрай (Київ)

“ІСТОРІЯ ХАЗАР” А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОГЛЯДИ О. ПРІЦАКА

“Історія хазар” А. Ю. Кримського довгий час залишалася невиданою, хоча ця праця неодноразово привертала увагу дослідників. Зокрема, 1949 р. О. Пріцак у журналі “Der Islam” у рецензії на працю польського сходознавця А. Зайончковського “Із досліджень над хозарським питанням” також написав про працю А. Кримського “Історія хазарів з найдавніших часів до 10 віку” як про таку, що “нажаль, ще не відома багатьом дослідникам”. Після того вже у 1965 р. в “Ural-Altische Jahrbücher” у своїй розвідці “یوار Yowar und Káǰár Kāwar” він вказує, що до неї включено розділ із праці А. Кримського, який він подав у перекладі німецькою мовою. О. Пріцак зазначив, що в ній А. Кримський – український орієнталіст та славіст – відповів на питання про причини “революції Кабарів” та встановив, коли почалася втеча кабарів із Хозарії.

Зусиллями співробітників Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України починаючи з 2002 р. ведеться робота з видання цього важливого для вітчизняного сходознавства дослідження. Головними джерелами у цій роботі є два машинописи, підготовлені свого часу (імовірно у 30-х роках минулого століття) А. Кримським, але так тоді й не видані. Ці документи відображають тексти, які довго вважались першою та другою частинами твору. Сьогодні є

очевидним, що вони є скоріше двома варіантами твору, хоча присвячені різним періодам історії та виявляють послідовний зв'язок між собою.

Загалом у фондах № 1 та № 36 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського наявні 14 одиниць зберігання, пов'язані з “хазарами”, і ще один документ, який містить рукописну версію твору і можливо послужив джерелом для машинопису “першої частини”, зберігається у кабінеті ім. О. Пріцака у Києво-Могилянській академії. При цьому єдиним повним документом є один машинопис із фонду № 36. Враховуючи відомі біографічні факти, логічно припустити, що О. Пріцак ознайомився з текстом дослідження А. Кримського за згаданим рукописним документом, адже останній надійшов до Києво-Могилянської академії у складі особистої бібліотеки О. Пріцака. Хоча рукопис і починається з третьої глави та закінчується заголовком глави, присвяченої гунському періоду історії хазарів, він містить відомості про погляди А. Кримського на походження й ранні періоди історії цього державного утворення, яке відіграло свою роль у формуванні Київської Русі.

R. Valeev, D. Khayrutdinov (Kazan)

UNPUBLISHED CORRESPONDENCE OF A. Y. KRYMSKY AND V. F. MINORSKY¹

The life and academic legacy of the outstanding representatives of the classical Oriental studies of Russia, Ukraine and Europe – mentor A. Y. Krymsky (1871–1942) and his student V. F. Minorsky (1877–1966) reflect the personal events in the biographies of the two scholars and landmarks in the history of the research of the Islamic East from all over the world. During the periods when they lived in Russia, Ukraine, Iran, France and Britain, the two researchers held correspondence with each other.

The paper pays the main attention to the short review of the surviving letters written by A. Y. Krymsky and V. F. Minorsky during the 1904–1925 period out of the entire vast epistolary legacy of these outstanding orientalists. The letters have been obtained from archival centers of Russia and Ukraine.

V. F. Minorsky's funds of the Orientalists' Archives of the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg store several letters from A. Y. Krymsky to V. F. Minorsky. The total of 8 letters and 1 postcard have survived. These are mostly autographs and typewritten messages. These epistles were sent from Moscow, Trebizond, Zvenyhorodka and Kharkiv and are dated between 1910 and 1925.

¹ The study was conducted as a part of a grant project of the Russian Foundation for Basic Research (RFBR) No 18-09-00331 “Epistolary Legacy of Russian Orientalists at the Turn of the 20th Century: Correspondence of A. Y. Krymsky, V. V. Rozen, F. Y. Korsch, V. A. Zhukovskii, S. F. Oldenburg, V. V. Bartold, N. A. Mednikov, P. K. Kokovtsov, V. F. Minorsky (1890–1930s)”.

The Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine in Kyiv contains a collection of letters from V. F. Minorsky to A. Y. Krymsky. It includes 23 letters of an earlier period that were sent from Moscow, St. Petersburg, Tehran, Tabriz, Baku and were written in the period from 1904 to 1911.

We also hereby publish the final letters of Professor A. Y. Krymsky dated 1925 and 1941 to his talented student in the Lazarev Institute of Oriental Languages from Zvenyhorodka, Kharkiv and Kyiv.

Н. М. Зуб (Руденко) (Київ)

**НАРОДИ СХОДУ В КОНТЕКСТІ
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УРСР
(20–30 рр. ХХ ст.)**

Питання національної політики було одним із пріоритетних у діяльності радянської влади. Тоді, як і нині, Україна відзначалася своєю поліетнічністю населення. Тож у 1921 р. з'явився керівний орган Відділ нацменшостей (одним зі складових якого був тюрксько-татарський підвідділ). Його робота мала досягнути рівня “равноправия національностей и устранения недостатков и пережитков прошлого”. У 1923 р. була вже створена Центральна комісія у справах нацменшостей з розгалуженою мережею комісій на місцях.

У 1925 р. в Києві відкрився Будинок народів Сходу, що став місцем проведення основної культурно-освітньої роботи серед представників східних народів. Літературу закупували у відповідних регіонах і республіках. А в 1926 р. в Києві з'явилася філія Центрального видавництва народів СРСР.

Особливе значення надавалося питанням ліквідації неписьменності. Освіта мала відкрити шлях до здобуття висококваліфікованих професій, відповідно це покращило б матеріальне становище представників національних меншостей. Поглибленню процесу набуття всеосяжної

письменності не сприяв фактор реформування правил правопису та використання різних форм абетки (від 1926 р. перехід з арабського письма на латиницю, від 1939 р. – на кирилицю).

Перша Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншостей (Харків, 1927) схвально відгукувалася про особливості розвитку кустарних промислів та ремесел серед національних меншостей, східних народів. Та вже Друга нарада (Харків, 1930) визнала потребу змін у цьому питанні, пояснюючи це необхідністю залучення таких громадян до промислового виробництва, що дасть змогу не стояти осторонь від “суспільно-політичного життя країни”.

Процеси культурного розвитку серед східних народів тривали в руслі загальної політики коренізації. Вже від початку 1930-х років тенденції в керівній державній лінії на підтримку національної мови та культури помітно видозмінюються. Індивідуальне і національне, втрачало відтоді свою історію існування, поступаючись загальнодержавному – радянському.

В. М. Крижанівський (Глухів)
**ГЛУХІВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ТА ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ
ДЛЯ ШКІЛ ІМПЕРАТОРСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО
ПАЛЕСТИНСЬКОГО ТОВАРИСТВА**

На межі XIX–XX ст. уряд Російської імперії намагався посилити вплив на Османську імперію, використовуючи потенціал Імператорського православного палестинського товариства. На 1911 р. у Леванті за фінансової підтримки цієї організації було відкрито дві семінарії, близько 100 безкоштовних початкових шкіл (у них навчалося 11 тисяч учнів).

Оскільки навчальні програми цих шкіл були майже ідентичними російським, то випускники-араби дістали можливість продовжити навчання в імперії Романових.

У 1896–1899 рр. у Глухівському учительському інституті (далі – ГУІ) здобував освіту випускник Назаретського пансіону Костянтин Каназі. Після повернення на батьківщину він до 1914 р. працював учителем Назаретської зразкової школи. Упродовж 1902–1905, 1906–1908 рр. у ГУІ навчалися араби Хабіб Азіз Хабібович, Хажжи Хана Моїсей та Жар’єс. Вони спочатку закінчили Назаретський пансіон та Дедеркальську учительську семінарію (Волинська губ.). На відміну від К. Каназі, Хабіб Азіз та Хажжи Хана одразу не повернулися на батьківщину, а кілька років працювали у Феллінському міському училищі (Ліфляндська губ.).

Випускники-слов’яни ГУІ також працювали в системі освітніх закладів Палестини. У 1899–1912 рр. учителем Назаретського пансіону, помічником інспектора галілейських навчальних закладів був О. А. Стасевич. У 1900-х рр. кілька років у Назаретській учительській семінарії працювали М. І. Сак та Н. П. Мірошников. Варто підкреслити, що підданам Російської імперії було важко пристосуватися до клімату, традицій краю, облаштувати особисте життя. Тому, пропрацювавши кілька років у Палестині, вони намагалися влаштуватися на роботу в навчальних закладах батьківщини. Так, напередодні Першої світової війни М. І. Сак працював у Київському 5-му двокласному училищі, а Н. П. Мірошников був керівником Вейварської учительської семінарії (Сувалкська губ.).

В. М. Підвойний (Київ)

ТЕМАТИЧНО-СЕГМЕНТАРНИЙ АНАЛІЗ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ А. КРИМСЬКОГО

Формування бібліотечного фонду є важливим фактором практичної екзистенції наукових і прикладних дисциплін та відповідних наукових напрямків. Джерельний ресурс бібліотеки профілює загальні пріоритети й теоретичні постулати дисципліни, моделює функціональне поле та предметний репертуар, а його аналітичне опрацювання уможливило

детермінацію позиції конкретної бібліотечної колекції (БК) в інформаційних потоках відповідної епохи в синхронії та діахронії.

Наукова пріоритетність БК А. Кримського визначається тим фактором, що вона була першою і єдиною до початку ХХ ст. бібліотечною локацією специфічного призначення, імпліцитно виконувала функції ресурсної бази в період становлення української сходознавчої думки та формування її кадрового наукового потенціалу. Бібліографічна дескрипція БК А. Кримського з фондів НБУВ (14 тис. артефактів) дає можливість профілювати матеріал не лише на дослідницьку площину порівняльного бібліотекознавства, історії сходознавства, а й загалом на історію гуманітарного дискурсу України кінця ХІХ – середини ХХ ст.

Встановлення генетичних зв'язків артефактів на різних рівнях локаційної детермінації (НБУВ, бібліотеки Інституту сходознавства, бібліотечного кабінету Інституту мовознавства НАНУ, бібліотеки НаУКМА) уможлиблює встановлення достовірності фактів для моделювання процесів формування БК, визначення специфіки та рівня унітарності кожного із сегментів БК.

Профільна стилістика БК А. Кримського визначається фактором її універсальності, оригінальністю систематизації джерельної бази, культурною і концептуальною основою формування конволют цих сегментів, наявністю експліцитних методів бібліографічної дескрипції.

Важливим фактором диференціації БК А. Кримського є її тематична різноплановість. Кількісний аналіз свідчить про чітке розмежування загального контенту артефактів у парадигмах сходознавчої та загальнонаукової тематики. Окремого дослідницького підходу потребують картографічні та ілюстративні (етнографічні альбоми та збірки світлин) артефакти БК А. Кримського, функція яких проектується на утилітарне використання в освітньому і видавничому вимірах.

Ф. Туранли (Туранли Фергад Гардашкан Оглу) (Київ)

**ІСТОРІЯ ДИНАСТІЇ ГІРАЇВ
У КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ
І ТУРЕЦЬКИХ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ
ТА В ІСТОРІОГРАФІЇ**

Досліджується проблема історичного розвитку династії Гіраїв, зокрема виникнення Кримського ханства за даними турецьких арабографічних джерел та історіографії. Йдеться про хронологію зародження і виникнення названого державного утворення та причини встановлення протекторату Османської імперії та його наслідки для Бахчисарая та Стамбула, а також про посилення впливу Високої Порти в Кримському улусі. Зазначається, що кримськотатарське військо явило собою потужну збройну силу, яка здійснювала свої перманентні воєнні походи, тримала оборону володінь названої імперії на півночі Чорного моря, а також забезпечувала охорону торговельних шляхів. Розглядаються причини посилення військово-морських походів українсько-козацького війська проти володінь Османської імперії, а також історія формування чорноморського вектора в дипломатичній діяльності гетьманського уряду. Аналізуючи зазначену тему, автор наголошує на проблемах методології дослідження османсько-турецьких рукописних документів, і зокрема сучасної кримськотатарської та турецької історіографії, у яких міститься чимало важливих відомостей про козацько-гетьманську Україну і які мають велике значення для об'єктивного висвітлення історичних подій, що відбулись упродовж відповідного періоду в Східній Європі, зокрема українсько-кримськотатарсько-турецьких відносин. Існує чимало писемних джерел з історії Кримського ханства, вміст яких являє собою дуже багатий цінний матеріал для дослідження історії та культури цього улусу. У цьому контексті вивчення джерельних свідчень щодо чорноморського вектора дипломатичної діяльності гетьмана Б. Хмельницького важливе значення має інтерпретація турецьких рукописних документів, наприклад “Листа-наказу від ту-

рецького султана Мехмеда IV до козацького гетьмана Богдана Хмельницького”, написаного в місяці ребіюльевелі 1061 р. за ісламським календарем Гіджри (1–10 ребіюльевеля 1061 р. (22 лютого – 3 березня 1651 р. за християнським календарем)). Також заслуговує на серйозну увагу наукова праця “Устрій Кримського ханства та його посилення і зростання під османським протекторатом” сучасного турецького історика Музафера Уреклі, котрий класифікує зазначену вище групу писемних джерел. Наприклад: один зі значних кримськотатарських літописів “Історія хана Сагіб-Гірая”, що був написаний у Бахчисараї в XVI ст. Принагідно розглядаючи це писемне джерело, варто зауважити, що Кримське ханство, яке перебувало в той час під протекторатом Високої Порти, становило потужну збройну силу в Північному Причорномор’ї, зокрема в Східній Європі.

СХІДНІ ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

М. М. Мартин (Львів)
**ДО ТОПОГРАФІЇ ДОКУМЕНТА
АВРААМА ЛЕОНОВИЧА**

Документові, переклад якого з івриту містився у листі караїмського рабина Галича Авраама Леоновича до українського історика Дениса Зубрицького, судилося стати одним із найбільш цитованих і суперечливих караїмських джерел з історії України. Списки-копії листування стали відомі колу українських інтелектуалів, а через них проникли в польську й російську історіографію. Від першої своєї публікації в 1845 р. і до нашого часу документ неодноразово піддавали критиці як фальсифікат, імовірним автором якого був сам Леонович. Публікації останніх років пропонують розглядати виникнення цього документа в контексті українського національного відродження в Галичині і взаємодії з його діячами караїмських інтелектуалів. Доповідач не вважає цю гіпотезу ймовірною з низки причин. Одним із головних аргументів доповідача, на думку якого документ створено не пізніше середини XVIII ст., є топографічні відомості, що містяться в тексті самого джерела, і ці дані стосуються різних об'єктів Давнього Галича. Людина, що складала текст, який переклав на польську мову Леонович, мала точні й детальні відомості про ряд об'єктів княжої доби. Проте ці відомості не могли бути відомими гіпотетичному фальсифікаторові XIX ст., ряд згаданих у документі об'єктів було відкрито й ідентифіковано лише наприкінці XIX ст. або в 1930–40-х роках.

О. Д. Огнєва (Луцьк)
**ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ
СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ
В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НБУВ
(БУРЯТІЯ, ІНДІЯ, КАЛМІКІЯ, ТИБЕТ)**

До складу книжкового фонду України, окрім інших писемних джерел східного походження, належать також і пам'ятки писемності, що створені в сакральній традиції північного буддизму та його етноспецифічної гілки – тибетського буддизму. Такого роду пам'ятки зберігаються у сховищах кількох установ України, зокрема в Інституті рукопису НБУВ.

Комплекс пам'яток писемності зазначеного спрямування формувався за рахунок надходжень у складі фондів Київського університету Св. Володимира (що включає також збірки Кременецького ліцею) та Київської духовної академії з Церковно-археологічним музеєм. Таким чином, хронологічні межі утворення зібрання припадають на 1918–1930-ті роки. Ймовірно, саме з матеріалами Київського університету надійшли рукописи, написані санскритом, що належали професору Фрідріху Кнауеру (1849–1917), учаснику чотирьох міжнародних сходознавчих конгресів. Серед східних рукописів з бібліотеки Кременецького ліцею був тибетомовний список сутри Ваджрачхеддіка, подарованої ліцею Яном Потоцьким (у російській сходознавчій традиції Іван Йосипович Потоцький, 1761–1815). Комплекс матеріалів Церковно-археологічного музею містив рукописи і ксилографи бурятського й калмицького походження (тибетською, монгольською мовами та на тодо бічіг) – результат збиральництва архієпископа Модеста (1823–1902) в Бурятії, експедицій Капітона Костенкова в Калмикії.

Цей комплекс у складі Інституту ніколи не розглядався, попри те що дає уявлення про іншу книжкову традицію, відмінну від звичної європейської, і репрезентує рукописну та друковану спадщину Бурятії і Калмикії, які, окрім Індії, є частинами тибетського культурного світу. Опосередковано зібрання є цінним джерелом для вивчення пастирської

діяльності українських священиків на Далекому Сході, участі професорів українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями.

Ю. І. Петрова (Київ)

**“СКОРОЧЕНА ІСТОРІЯ ЄПИСКОПІВ”:
ЗАБУТИЙ АРАБСЬКИЙ РУКОПИС
З АРХІВУ А. Ю. КРИМСЬКОГО**

У зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається список важливого джерела з історії Антіохійської церкви (ф. I, № 25709). Цей твір має назву “Скорочена історія єпископів, які сходили на високу архієрейську кафедру міста Бейрута” (у скороченому формулюванні А. Ю. Кримського – “Бейрутський церковний літопис”). Текст хроніки складається з кількох шарів і формувався протягом 2-ї пол. XVIII–XIX ст. Останнім компілятором вважається православний бейрутець Абдаллах ібн Михаїл Трад, у викладі якого описані події закінчуються 1824 роком. Переписувачем нинішнього кримського списку літопису був Халіль Ні‘маталлах Файяд, який довів опис подій до 1885 р.

Твір був уведений у науковий обіг А. Ю. Кримським, який привіз список рукопису з Лівану. До переїзду Кримського до Києва рукопис зберігався в бібліотеці спеціальних класів Лазаревського інституту східних мов. У 1907 р. за редакцією Кримського в конспективному вигляді було видано неповний російський переклад, здійснений його учнями з Лазаревського інституту. З 1918-го по 1933 р. рукопис зберігався в бібліотеці кабінету арабо-іранської філології ВУАН, де його в 1925 р. бачив І. Ю. Крачковський, який відзначив його як одну з найцінніших одиниць зібрання. Після ліквідації кабінету разом із рештою східних рукописів Бейрутський літопис опинився у складі фондів Всеукраїнської бібліотеки. На тривалий час він випав із поля зору дослідників, хоча було відомо про його існування.

Втім, у критичному виданні, яке було підготовлене ліванською дослідницею Н. Каїдбей за трьома іншими списками

і вийшло в Бейруті 2002 р., список з архіву А. Ю. Кримського не згадується; дослідниці також не відомі внесок Кримського у вивчення літопису і його підхід до історії твору.

Повернення київського списку Бейрутського літопису до наукового обігу є тим більш важливим, що він є однією з найповніших редакцій і, очевидно, точніше передає особливості протографа. Такий попередній висновок можна зробити за результатами звірки київського списку з текстом наукового видання Н. Каїдбей, яке базується на рукописі з бібліотеки Антіохійської патріархії. Питання взаємовідношення між списками залишається нез'ясованим і може стати перспективою подальшого текстологічного дослідження.

Д. А. Радівілов, О. О. Романова (Київ)

**НЕВІДОМА СТОРІНКА
УКРАЇНСЬКОГО СХОДОЗНАВСТВА:
ЛИСТИ С. В. ДОНИЧА ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО**

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського серед документів фонду академіка А. Ю. Кримського зберігається конверт із чотирма аркушами рукописного арабографічного тексту (ф. І, спр. 25811, арк. 1–5). Напис і поштові штемпелі на конверті свідчать про те, що лист, адресований академіку А. Ю. Кримському (рос.: “Генеральному Секретарю Академіи Акад. Крымскому”), був надісланий з Одеси 24 січня 1927 р. і доставлений у Київ 25 січня 1927 р. Відправлення надійшло від Сергія Володимировича Донича (1900–1958), згодом відомого українського єгиптолога і організатора музейної справи, який у той час жив і працював в Одесі.

Аналіз зовнішніх ознак документа і його змісту дає змогу дійти висновку про те, що перед нами два окремі листи, обидва – арабською мовою, написані С. В. Доничем та адресовані академіку А. Ю. Кримському. При цьому текст, що міститься на трьох аркушах більшого формату, організований автором відповідно до правил мусульманської рукописної традиції (розпочинається з *басмали*, прикрашеної кольоровим візерунком, і закінчується колофоном), тоді як

текст на аркуші меншого розміру виконано згідно з європейською традицією листування. Можна припустити, що саме лист, укладений у східному стилі, надійшов до А. Ю. Кримського у згаданому конверті поштою (три більші аркуші мають однакові характерні сліди згинання). Листи до А. Ю. Кримського, очевидно, написані тоді, коли С. В. Дониц ще не перейшов на роботу до Одеського археологічного музею, а працював в астрономічній обсерваторії при Одеському університеті, – на це вказує зворотна адреса дописувача (рос.: “Одесса. Парк. Обсерватория”).

Добре відомо, що С. В. Дониц був поліглотом – вивчення іноземних мов стало пристрастю всього його життя. Серед мов, які з юних років опановував Сергій Володимирович, були не тільки європейські (англійська, німецька, французька, італійська, іспанська, грецька, польська) – він самостійно вивчав східні мови, зокрема арабську й турецьку, мови народів Африки (суахілі, хауса, конго, харарі) та давніх цивілізацій (зокрема давньоєгипетську). Як зазначає сам С. В. Дониц, загалом він знався “більш ніж на тридцятьох мовах”. Зрозуміло, що в листах, адресованих маститому сходознавцю, на той час ще досить молодий дослідник-ентузіаст передусім хотів продемонструвати рівень своїх знань з арабістики, – саме тому він обрав таку форму листування з А. Ю. Кримським, яка наочно підкреслювала його палке бажання, попри все – брак освіти, системних знань, досвіду, – долучитися до сходознавчої справи, яку розгортав у той час Агатангел Юхимович у стінах ВУАН.

Листи С. В. Доница підкуповують проникливістю, емоційністю та деякою безпосередністю. Сергій Володимирович розповідає про своє життя і побутові обставини, які не дають змогу повністю присвятити себе улюбленій справі, про захоплення арабською мовою з дитинства, про бажання відвідати Близький Схід, щоб удосконалити свої знання. Сергій Володимирович наголошує на своєму особливому ставленні до арабської мови: “Арабська мова для мене наче дороговказ у моєму житті. Вона полегшила мені вивчення інших мов, зокрема африканських”. Попри очевидні

орфографічні огріхи, які подекуди зустрічаються в текстах, випадки нехарактерного слововживання – припускаємо, що автор навмисно, хоча й не завжди влучно, намагався використовувати архаїчну арабську лексику й звороти, – з листів стає зрозуміло, що тогочасний рівень арабської мови Сергія Володимировича давав йому змогу читати “Тисячу й одну ніч” за чотиритомним виданням 1839 р. В. Макнотена (W. Macnaghten), робити переклади за допомогою арабсько-німецького словника А. Вармунда (A. Wahrmund), самостійно розбиратися у віршових розмірах середньовічної арабської поезії. Для С. В. Донича “*му‘аллім* Кримський” – неперевершений експерт, який може порадити “найкориснішу” літературу, оцінити перші спроби перекладу з арабської, розвіяти сумніви щодо “складних місць” у тексті, і людина, від якої залежить майбутнє недосвідченого дослідника.

Листи С. В. Донича академіку А. Ю. Кримському, безсумнівно, є важливим джерелом, яке свідчить про багатогранність складної особистості Сергія Володимировича, талант, завзятість і потужний лінгвістичний хист якої, на жаль, не були реалізовані повною мірою. Все ж можна припустити, що саме ці звернення до академіка А. Ю. Кримського допомогли С. В. Доничу заявити про себе як про цінного і поки що незатребуваного дослідника і з лютого 1927 р. перейти на службу до Одеської філії ВУАН, де розпочався новий, більш продуктивний етап у його науковій кар’єрі.

M. Tarasenko (Kyiv)

EGYPTIAN MUMMIES IN UKRAINIAN MUSEUMS

The collections of ancient Egyptian artifacts in museums in Ukraine include various types of objects, such as coffins, stelae, *shabti* figures, small statuary, scarabs, amulets, papyri fragments etc. An integral part of these collections are human and animal mummies, but they have never been researched or even reviewed by Egyptologists or Anthropologists. In this paper a short overview of these objects and their museum history is proposed.

1. National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve. Two mummies are preserved here: a human (m.) inv. No. KPL-Arh-827, and a crocodile (161 cm) KPL-Arh-433.

2. Odesa Archaeological Museum. The largest collection of human mummies is kept in this museum. Two of them are on display, while all of the others are kept in the basement.

1. Mummy (m.) of Teru-Ptah from the coffin OAM 52977.

2. Mummy (f.) of Ta-anu-khat-amun from the coffin OAM 52978.

3. Mummy of Khonsu-irdis (f., without a head?) from the coffin OAM 71700. (ex. Kyiv till 1959).

4. Mummy from the coffin OAM 71699 (ex. Kyiv till 1959).

5. Mummy of a girl that possibly comes to Odesa in the female 21st Dynasty coffin of Nesmut OAM 71695 on 1959 (ex. Kyiv).

6. Fragments of the foot of the human mummy OAM 73697 (ex. Kyiv till 1959).

Animal mummies of an ibis (OAM 52869), two ibis's beaks (OAM 52876, 52877), two snakes (OAM 52870, 52871), and two small crocodiles (21 and 28 cm, OAM 52874, 52875) are also represented in the collections of OAM.

3. Lviv Historical Museum. There are three heads of human mummies in the basement of this museum. These objects were acquired during a trip undertaken by the Polish Prince Andrzej Lyubomirski to Egypt in 1887. In the pre-revolutionary period they were kept in Ossoliński estate in Lviv (a public museum from 1873). In 1940, this private collection was nationalized by the Soviet authorities, and the Egyptian antiquities were transferred to the Lviv Historical Museum (LHM)

4. Museum of Oriental Art in the “Chinese Palace” of Zolochiv Castle (Lviv Region). The head, hand, and foot of a human mummy are on display in this museum. They were transferred to Zolochiv from the Lviv Historical Museum in 2004. As in previous case, they originate from the former Lyubomirski collection.

5. Dmytro Yavornytsky National Historical Museum of Dnipro. In this museum there is a female mummy (1st Millennium BC) from the former collection of Andrei Fabr (1789–1863) who was the Governor of Ekaterinoslav in 1847–1857.

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ДІАЛОГ НАРОДІВ ЄВРАЗІЇ

Д. С. Брильова (Київ)
**КОНЦЕПЦІЯ “ЧИСТОГО ІСЛАМУ”
В ЖУРНАЛІ “ШУРА”
(1908–1917)**

До початку ХХ століття мусульмани Російської імперії переживали зміни в різних сферах життя. З одного боку, з кінця ХVІІІ століття з'являються теологічні трактати реформістського змісту (за *іджтигад*, проти *бід'а*). З другого боку, із середини ХІХ століття розвиваються соціально-культурні реформи, що почалися як реформи освіти (*джадидизм*). У цьому контексті продовжувалися розвиватися теологічні дискусії. З появою масової періодичної преси (старо)татарською/тюрки мовою після 1905 року ці дискусії перейшли на сторінки журналів і газет. Це дало змогу релігійно-реформаторському дискурсу охопити більш широку аудиторію читачів та авторів. Тепер для обговорення релігійних питань відпала потреба створювати богословські трактати. Одним з найважливіших періодичних видань того часу був журнал “Шура” (1908–1917), який виходив за редакцією плодового автора і релігійного діяча Різаєтдіна Фахретдіна. Редакційна політика останнього забезпечувала присутність у журналі різних, часом протилежних поглядів на різноманітні питання. Поряд з популярними на той момент соціальними проблемами, питаннями націєбудування (*міллет*) автори статей порушували питання про (не)відповідність наявних локальних/народних форм ісламу “чистому ісламу”. Автори, які здобули вищу релігійну освіту, які володіли арабською на високому рівні, могли порівнювати те, як має бути і як було в “Золотому столітті” ісламу, з тим, що відбувалося в сучасному їм татарському селі. Як прості мусульмани (*амма*) розуміють і використовують Коран?

Які нові традиції з'являються і використовуються в ролі релігійних? Як люди розмовляють арабською? Ці та подібні питання, якими цікавилися автори журналу “Шура”, дають змогу говорити про формування групи ісламської інтелігенції – *хасса*, яка протиставляла себе ‘амма і порушувала проблему (не)відповідності народних традицій (*хорафат*) релігійному закону (*шаріат*).

Г. В. Вертієнко (Київ)

ДЕЯКІ РИТУАЛЬНІ ПРАКТИКИ СКІФСЬКОГО ЖРЕЦТВА

Проблема місця, ролі та функцій жрецтва у структурі скіфського соціуму залишається однією з найменш з'ясованих тем у скіфології, враховуючи небагатослівність письмових джерел та неоднозначність археологічного матеріалу. У тексті Геродота вказується на кілька категорій жерців, зокрема на значну кількість *ворожбитів* у скіфів, які ворожать із горстками лозин та *енареїв*, які здійснюють цей обряд із липовою корою (*Herod. Hist. IV, 67*). Також у “Скіфському логосі” подається опис жертвоприношення жерцем тварин (*Herod. Hist. IV, 60–61*) та людей (*Herod. Hist. IV, 62*). Гіпотетично припустимо виконання жерцем удушення супровідних жертв при похованні (*Herod. Hist. IV, 71.4*), однак щодо участі скіфських жерців у підготовці тіла до поховання античні джерела мовчать. Розвинутий скіфський поховальний культ *a priori* вказує на наявність певної кількості компетентних осіб у відповідній сфері. З цього приводу привертає до себе увагу найвіддаленіше скіфське плем'я *геррів*, до земель яких відразу по смерті везли померлого царя і де відбувалися попередня підготовка тіла та поховання (*Herod. Hist. IV, 71.1*). На цю територію опісля об'їзду підвладних племен повертали тіло царя для похорону (*Herod. Hist. IV, 71.3*). Ми вже висловлювали припущення, що з огляду на міфологічну і танатологічну специфіку топонім/етнонім Г'єррос/Г'єрроі може

походити від іранської основи **gar*⁵ (“плакати, голосити над покійним”). Відповідно, цю територію ми розуміємо як “місцевість плачу”, а під “племенем” вбачаємо професійну групу, що спеціалізувалася на поховальній практиці та була територіально “прив’язана” до діючого царського некрополя.

Однак чи є підстави для таких тверджень? Порівняльно-етнографічний матеріал демонструє існування в іраномовного населення подібних спеціалізованих громад. Наприклад, *насасалари*, в компетенції яких було перенесення та покладання трупів на *дахмі* в поховальному обряді іранських зороастрійців. Їм заборонялося обробляти землю та жити поряд з іншими людьми. Наступна професійна група – обмивальники трупів, яких у деяких місцях Центральної Азії називають “*мурда шун*”. Представники цієї спадкової професії жили ізольовано від інших. Подібні соціальні групи обмивальників характерні і для інших іраномовних народів, зокрема для таджиків Ургута та Самарканда. Окремий квартал обмивальників трупів існував і в Бухарі. На присутність категорії плакальниць у давньоіранському суспільстві може опосередковано вказувати факт засудження таких жінок у пехлевійському творі “Арда Віраз Намаг” (57.1).

Геродот описує два етапи консервації тіла скіфського царя, де першим є видалення нутрощів, а другим – покриття поверхні тіла консервантом (*Herod. Hist. IV, 71.1*). Однак хто це мав і міг робити? На думку Н. В. Полосьмак, існували спеціально підготовлені люди для проведення процесу бальзамування пазирицьких мумій. Наведені аргументи дають змогу припустити існування у скіфів громади, що спеціалізувалася на здійсненні комплексу поховальних обрядів. З огляду на специфічні функції ця група мала бути відділена та віддалена від “світу живих”, чим і пояснюється периферійність локалізації *геррів*.

С. І. Данилов (Київ)
**ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
КРИМСЬКИХ ТАТАР ТА ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.
ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ В УМОВАХ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ОКУПАЦІЇ КРИМУ**

Основою внутрішньої політики СРСР (включно з УРСР) було прагнення максимально гомогенізувати суспільство, зокрема із застосуванням чи загрозою застосування репресивних практик. Політика стосовно етнічних ідентичностей спрямовувалась на обмеження їх публічних проявів суворо регламентованими “святково-фестивальними” заходами демонстрації зразків національного фольклору, які мали слугувати доказами “дружби народів”. Після набуття Україною незалежності репресивний тиск на меншини припинився, водночас політика щодо етнічних меншин інерційно продовжувалась у руслі “розвитку і збереження культур національних меншин” із надмірним зосередженням на підтримці суто культурних заходів. Навіть залишаючи поза увагою обмежену ефективність такої політики, необхідно відзначити, що її основою була вертикаль виконавчої влади, яка суттєво трансформується у процесі реалізації реформ з децентралізації. Побічним наслідком зростання автономності територіальних громад стало зниження дієвості усталених неформальних механізмів реалізації політики щодо меншин.

Одночасно з цим кримські татари та турки месхетинці вибудовували власні концепції групових ідентичностей і способи взаємодії з локальними спільнотами – українською більшістю та іншими етнічними групами регіону. В обох спільнотах відбувалися динамічні процеси пошуку пропорцій етнічної та релігійної складових ідентичності, зовнішніх лояльностей та впливу пануючих серед більшості уявлень і моделей суспільної і демографічної поведінки. Громада турків-месхетинців проходить процес освоєння модерних уявлень про місце жінок в соціумі і про дозволені гендерні ролі, кримські татари Херсонщини вибудовують

моделі політичної лояльності в умовах окупації Криму та електоральних переваг Генічеського району, де проживає більша частина спільноти поза Кримом.

Натомість процес децентралізації пов'язаний з наступними викликами, які можуть призвести до конфліктів. Так, об'єднання кількох населених пунктів у єдину громаду у деяких випадках може бути пов'язане зі зниженням можливостей доступу етнічних меншин до місцевої влади через зменшення їх відносної частки в об'єднаній громаді; у майбутньому, з огляду на матеріальну зацікавленість громад у забезпеченні економічної основи свого розвитку, вірогідною є конкуренція між ними за різного роду ресурси, яка може призвести до конфліктних загострень. У свою чергу, такі конфлікти за умов участі у них представників меншин можуть набути міжетнічного чи міжконфесійного характеру. Конфлікти на ґрунті ідентичності мають високий потенціал для радикалізації і навіть набуття насильницького характеру.

І. В. Отрощенко (Київ)

НЕПРОСТІ СУСІДСЬКІ ВІДНОСИНИ: МОНГОЛО-ТУВИНСЬКИЙ ДІАЛОГ У 1940-х рр.

Лінія державного кордону між Монгольською Народною Республікою (МНР) і Тувинською Народною Республікою (ТНР) була визначена за сприяння радянської дипломатії Угодою 1932 року. Угода 1932 р. стала основним документом, якого тувинська і радянська сторони намагалися дотримуватися при укладанні наступних угод з прикордонного розмежування на відповідних переговорах. Однак після низки дискусій в уряді МНР ця угода так і не була ратифікована, оскільки засвідчувала великі поступки, зроблені Туві. Монгольська сторона неодноразово порушувала питання про необхідність уточнення лінії кордону, вважаючи, що прикордонна комісія необґрунтовано передала Туві частину території, яка належить МНР, і що при проведенні кордону в 1932 році не були враховані історичні матеріали.

Отже, прикордонний режим не дотримувався, монголи кочували на теренах, що відійшли, до ТНР і навпаки, відповідно між ними траплялися прикордонні інциденти, коли тувинці та монголи претендували на одні й ті ж самі ділянки землі. Питання визначення кордону з початку 1930-х рр. стало ключовим у відносинах між двома республіками і залишалось таким до входження Туви до складу СРСР у жовтні 1944 року.

1940-ві роки почалися певним потеплінням у двосторонніх відносинах: уряди МНР і ТНР дійшли в 1940 р. згоди про перегляд кордону 1932 р. на основі історичних матеріалів, підписавши 21 травня в Улан-Баторі відповідну угоду. На лінії кордону, встановленій у 1932 році, було вирішено твердо не наполягати. Ще 28 лютого 1940 р. монгольський прем'єр Х. Чойбалсан був нагороджений орденом Республіки за заслуги у справі зміцнення дружби між народами МНР і ТНР. Улітку 1940 р. була створена нова тувинсько-монгольська прикордонна комісія, яка в серпні виїхала на спільний кордон і працювала протягом чотирьох місяців. Проте до єдиної думки ця комісія не дійшла, і її члени були відкликані. Ця невдача, схоже, знову загострила відносини між двома народними республіками. 3 вересня 1940 р. з'явилася нота Х. Чойбалсана, адресована генсеку Тувинської народно-революційної партії С. Тока, про незгоду демаркації лінії кордону.

Монгольський уряд відмовлявся визнавати договір про кордон 1932 р., претендуючи, зокрема, на Соляну гору. Тувинська сторона просила радянських дипломатів: а) порадити монголам дотримуватися договору 1932 року, аж до уточнення лінії кордону арбітром; б) проводити перевірку прикордонних конфліктів за участі представників монгольського та тувинського урядів. Радянська сторона, до якої МНР і ТНР неодноразово зверталися як до арбітра в 1940–1943 рр., спочатку пропонувала замість перегляду всієї лінії кордону провести уточнення окремих спірних ділянок, а згодом – відкласти вирішення цього питання на післявоєнний

час. Деякі дослідники вважають, що прикордонні суперечки ТНР з МНР в умовах воєнного часу прискорили рішення Москви щодо входження Туви до складу СРСР.

Після входження Туви до складу СРСР радянські прикордонні війська взяли під охорону кордон між СРСР і МНР у межах новоствореної Тувинської автономної області вздовж зазначеної лінії 1932 року, у результаті чого спірні ділянки, на які претендували монголи, виявилися в радянських межах. Тоді ж радянський уряд повідомив монгольському, що до уточнення лінії кордону монголам дозволяється проживати й перекочувувати на спірних територіях на тих же умовах, що й раніше. Радянсько-монгольський кордон у межах тувинсько-монгольської ділянки був чітко визначений і демаркований угодою від 26 березня 1958 р.

Попри постійні прикордонні конфлікти і відсутність прогресу в переговорному процесі щодо лінії кордону в 1940-х рр., офіційні контакти між двома народними республіками тривали до самого входження Туви у склад СРСР. Так, в обох столицях працювали повпредства і по-впереді, посадовці обох країн відвідували важливі політичні та урочисті заходи в сусідній республіці. Тувинська делегація зустрічала монгольську в Москві разом з радянськими посадовцями (коли час перебування делегацій у радянській столиці збігався), ходила на монгольські прийоми в радянській столиці. Водночас тувинська верхівка ревню спостерігала і порівнювала ставлення радянських очільників до монгольського представництва і до себе. Не покращували двосторонні відносин й напружені особисті стосунки між монгольським прем'єром Х. Чойбалсаном і тувинським генсеком С. Токою.

У 1940-ві рр. продовжувалося переселення частини південних тувинців на монгольські терени, що розпочалося в 1930-ті роки як реакція на чимраз більший радянський вплив і тиск на Туву. Після входження Туви до складу СРСР (1944 р.) на її теренах почали створюватися колгоспи. Одночасно зі створенням колгоспів відбувався перехід

кочівників на осілий спосіб життя. Як наслідок, у 1940–1950-х рр. до Хубсугульського аймаку МНР назавжди перекочувало багато родин із Тоджи та Кунгуртугу, уникаючи осілості. Водночас у 1940-х рр. тривало масове примусове переселення соянів з прикордонних монгольських теренів (сумон Хаан-Когей) до Туви (Тес-Хемський та Ерзінський кожууни). Після входження Туви до складу СРСР активні контакти між південними тувинцями та монголами прикордонних аймаків Монголії стихають і поступово поновлюються вже після розпаду СРСР.

Я. В. Пилипчук (Київ)

КАВКАЗЬКА АЛАНІЯ ТА МОНГОЛИ У XIII ст.

Одним із цікавих аспектів історії Північного Кавказу є історія кавказьких аланів. Завданням цього дослідження є висвітлення відносин кавказьких аланів з монголами у XIII ст.

Варто зауважити, що при описі монгольського вторгнення в 1221 р. на територію Південного Кавказу в “Юань-ші” є вказівка, що під час війни з грузинами на боці останніх билися асу (алані). У 1222 р. війська монголів вдерлись до Кавказької Аланії. Ібн ал-Асір вказував на союз аланів з кипчаками. Те ж саме за ним повторив Рашид ад-Дін. Треба відзначити, що в історіографії ця точка зору набула значного поширення, хоча в синхронних джерелах немає вказівок на подібний факт. Наприклад, у грузинській хроніці “Картліс Цховреба” є дані про підкорення монголами Овсеті, проте нічого не сказано про союз аланів з кипчаками. У “Юань-ші” повідомлялень про війни монголів з аланами та кипчаками не було. У тому ж Лаврентіївському літописі повідомляється про війну кипчаків з монголами і окремо про війну черкесів та аланів проти монголів. Варто зауважити, що кипчацька та аланська гвардії в імперії Юань не входили в альянси одна з одною. Отже, є всі підстави стверджувати, що альянсу між кипчаками та кавказькими аланами не було. У 1222 р. монголи спочатку атакували дербентських

кипчаків, після чого вдерлись у землі кавказьких аланів. Друга спроба підкорення Кавказької Аланії відбулась у 1239–1240 рр., проте навіть після падіння Магаса, алани продовжували опір. Про місто Меґет повідомлялось у “Таємній історії монголів”, а про місто Май-це-си – у “Юань-ші”. На співпрацю з монголами пішла частина аланських алдарів – Ханхуси, Юйваші, Арсилань, Матарша, Лья-бадур, Уцзорбухань, Асаньчжень, Негула, Юйваші, Юелудамоу. Втім, навіть у 50-х рр. XIII ст. алани не були повністю підкорені монголами. Можна говорити тільки про завоювання монголами Західної Аланії, тоді як мігранти зі Східної Аланії почали масово мігрувати у Грузію в 60-х рр. XIII ст. Завоювання аланських передгір’їв відбулось у 1277 р., коли монголи разом з військами володимиро-суздальських князів воювали в Деякова (Джулата). Внаслідок монгольських вторгнень частина аланів або відійшли в гори, або переселились до Грузії.

Таким чином, похід 1222 р. мав розвідувальне значення, а кампанія 1239–1240 рр. призвела до підкорення Західної Аланії. Похід 1277 р. завершив підкорення Східної Аланії. Значна частина аланів мігрувала в гірську місцевість та Грузію, що привело до початку етногенезу осетинського народу. Кавказькі алани змішувалися з горцями Північного Кавказу та Грузії, давши початок осетинам як етносу.

A. Bogomolov (Kyiv)
**THE CONCEPTUAL FRAMEWORK
OF THE JANUARY 25 REVOLUTION IN EGYPT
AND THE IDEA OF *VIOLENCE***

Political violence has traditionally been one of the key topics in the Middle Eastern studies. This research paper aims to contribute yet another methodological dimension to a vast array of methods as applied to the study of this complex and urgent theme. In our opinion, researchers and practitioners in the field would benefit from a modicum of linguistic insight into what violence *means* to the Middle Easterners, and what *values* and *functions* do the Arab and Islamic cultures ascribe to it. Our approach draws on a number of up-to-date linguistics methods, including discourse analysis, cognitive semantics and elements of corpus linguistics. Findings regarding the significance of violence in the modern Arabic political discourse, as presented in the paper, draw on the material of a previously conducted research dedicated to the discourse of the Egyptian January 2011 revolution, an episode of a wider pan-Arab ‘Arab Spring’ movement for political change (henceforth JRD). Generalizations presented in the paper are grounded in a substantial body of on-line media texts collected through the period of 2011–2015.

Through the efforts of both anthropological and cognitive linguistics, it is now commonly accepted that each language operates a set of culturally idiosyncratic concepts that represent collective historic experience of a given community. How do the linguistically encoded meanings relate to broader meanings of culture, which prescribe specific behavioral models, remains an area of controversy and debate. The notion of *cultural premises* (henceforth – CPs) that define ‘[p]articipants’ beliefs (...) about what exists (...) or about what is proper or valued within a

given culture, as proposed by Donal Carbaugh [Carbaugh D. (2016). *Cultural Discourse Analysis: Pragmatics of Social Interaction*. In: A. Capone, J. Mey, eds. *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer. P. 576], could, in our opinion, bring us a bit closer to bridging the gap between the above domains of meaning. In the present paper, we have attempted to reconstruct several key CPs that define culturally idiosyncratic ideas regarding violence as reflected in the JRD.

Based on the analysis of the conceptual framework of the JRD, illustrated here with concepts of *ZULM* (*injustice, oppression, wronging*) *QIṢĀṢ* (*retaliations* based on ‘an eye for an eye’ principle), and frequently occurring idioms, such as *lā yafullu al-ḥadīd illā al-ḥadīd* (lit. “only iron crushes the iron”, Eng. equivalent ‘one nail drives the other’), we may reconstruct a number of CPs: *justice is best achieved by punishing a wrongdoer with [religiously sanctioned] violent act; every problem presupposes a confrontation between two sides; violence may be abusive, but also useful: force is the best way to solve a problem, violence is an epiphenomenon of [political] power and state*. The analysis of the concepts of *QIṢĀṢ* and *ŠAHĀDA* (*martyrdom*) indicates that the party that suffers the most from the abusive power may deploy its victims essentially as a symbolic resource against the political opponents, which, paradoxically, means that violence, although denounced, may become equally useful to both sides of the confrontation. Physical violence is also associated (negatively in this case) with the powerful value concept of *KARĀMA* (*dignity*, but also corporal and moral *integrity*).

An in-depth analysis, which may also be extended beyond the scope of the present paper, shows that the idea of *violence* is present at the background of almost every concept that shapes the JRD. Given the long history of political violence in the Arab World, it does not appear to be accidental that material under study is permeated by it. In a way, every Arab political discourse of defiance represents a coping strategy against abusive

use of force by an authoritarian regime. A comparative analysis of how the actual thresholds of violence, as observed in different cultural settings, correlate to the dominant perceptions regarding the meaning and significance of violence, as encoded in language, may become a fruitful venue of a future multidisciplinary research.

О. В. Мазенова (Київ)

КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ СКРОМНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПЕРСЬКОЇ СИСТЕМИ ВВІЧЛИВОСТІ *ta'ārof*

Скромність як ментальний і комунікативний феномен, попри свою універсальність, у різних культурах концептуалізується по-різному і характеризується яскравою етноспецифікою поведінкових виявів. У перському лінгвоментальному просторі скромність постає невід'ємною складовою системи ввічливості *ta'ārof*, оскільки відіграє роль регулятора комунікативної поведінки і є головною запорукою успішної комунікації іранців.

Перська концептосфера ввічливості *ta'ārof* неодноразово привертала увагу іранських та західних дослідників, які визначають її як складну, розгалужену систему культурно-зумовлених етичних уявлень іранців стосовно міжособистісного спілкування, що має визначальний вплив на всі види соціальної комунікації в Ірані.

Лакунарний статус концепту *ta'ārof* встановлюється на підставі відсутності однослівних еквівалентів цього арабського за походженням слова в інших мовах. Перські перекладні словники подають такий спектр його значень: 'обмін люб'язностями', 'дотримання церемоній, умовностей', 'підношення подарунка', 'частування', 'комплімент(и)', 'пропозиція', 'чемність', 'повага', 'гарні манери', 'ввічливість', 'формальність', 'лестощі' тощо.

Проведене дослідження засвідчило, що у структурі перської концептосфери ввічливості *ta'ārof* яскраво виділяються дві концептуальні зони: *ru* 'обличчя' і *mehmānavāzi*

‘гостинність’. Особливий інтерес становить концептуальна зона **ru** ‘обличчя’, до складу якої входять два концептуальних поля: **āberu** ‘честь’ та **forutani** ‘скромність’. Перше з них формується складовими кластерами: **adab** ‘чемність’, **šaxsiyyat** ‘гідність’ та **ehterām** ‘повага’; друге – включає дві культурні схеми **šekastenafsi** (самопониження) та **rudarbāyesti** (стриманість).

Головний фокус уваги в цій розвідці зосереджений на характеристичні комунікативних вимірів культурних схем **šekastenafsi** (самопониження) та **rudarbāyesti** (стриманість), основоположних для розуміння етноспецифіки вияву скромності в перському лінгвоментальному просторі та успішної комунікації з іранцями.

Г. В. Рог (Київ)

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОГО ПОРУБІЖЖЯ У ТВОРЧОСТІ МЕГМЕТА УЗУНА: СУБ’ЄКТИВНІСТЬ, МАРГІНАЛЬНІСТЬ, ІНАКШІСТЬ

Плинність естетичних ієрархій та крихкість ідеологічних конструкцій мимоволі продукують пошук нових критеріїв підходу до літератури, актуалізуючи суб’єктивність як заміну об’єктивного вибору індивідуальним смаком, що зацікавлює не нав’язуючи. Зацікавлення варіативністю смаку спонукало до зацікавлення варіативністю самої літератури, привернуло увагу до традиційно маргінальних чи навіть витіснених тем, форм і голосів. Звернення до курдського струменя в турецькій літературі на прикладі збірки публіцистичних есеїв “Цвіт граната” (*Nar çiçekleri*) турецького письменника курдського походження Мегмеда Узуну уможливує глибше розуміння мозаїчності сучасної турецької словесності, очевидне формування якої відбувалося на мультикультурному ґрунті ще з часів Османської імперії.

Останнім часом у літературному дискурсі з’являється дедалі більше досліджень, присвячених вивченню особливостей творів, написаних турецькою мовою, однак авторства

письменників з відмінною етнічною належністю і з тематичною домінантою, зосередженою на проблемах ідентичності. Найоб'ємнішою розвідкою відповідної тематики, на наш погляд, є колективна монографія “*Turkish Literature and Cultural Memory. Multiculturalism as a Literary Theme after 1980*” (Турецька література та культурна пам'ять. Мультикультуралізм як літературна тема після 1980-х рр.), спільно підготовлена до друку у 2009 р. відомими турецькими (Н. Есен, А. Актар, Н. Гюрсель, А. Сунер, Е. Кьороглу, Ш. Баг) та німецькими (М. Карбе, К. Дуфт, Б. Хендріх, Б. Сагастер, Х. Міллас) тюркологами в рамках проекту “*Memory Cultures*” (Пам'ять культур). Наше звернення до зазначеної тематики умотивоване необхідністю говорити про досить потужний вірменський (Мигирдіч Маргосян, Айла Кутлу), курдський (Яшар Кемаль, Осман Сабрі, Мегмет Узун) та єврейський (Більге Карасу, Маріо Леві) струмені в контексті розвитку сучасної турецької літератури. Пропоноване дослідження є першим кроком визначеного літературознавчого завдання і присвячене вивченню феномену культурного порубіжжя у творчості турецького письменника курдського походження Мегмета Узуна, котрому через низку політичних причин та обставин довелося жити у Швеції. Здійснюючи герменевтичний та проблемно-тематичний аналіз збірки публіцистичних есеїв “*Цвіт граната*” Мегмета Узуна, ми зосередили свою увагу насамперед на проблемі полікультурності та пов'язаних із нею аспектах співвідношення єдності/подібності/відмінності в культурах, релевантності пізнання, переосмисленні національної традиції, концепту фронтиту та маргінесу в межах літературного дискурсу, кризи національної, особистісної та культурної ідентифікації.

A. Tatkenova (Kazan), E. Veinberga (Riga)

INTENTIONAL SILENCE IN PUBLIC DISCOURSE

Our paper is based on contrastive research that involved three languages: Turkic (Kazakh), Baltic (Latvian) and Slavic

(Russian). The basic term is that of intentional silence that covers both verbalized and non-verbalized cases of answer evasion. Our study aims at revealing similarities and differences in the Kazakh, Latvian and Russian discourse of silence in public live interviews. Interviews come from two sources: 1) talks with high rank politicians and 2) interviews with celebrities (singers, actors/actresses, TV and radio presenters, sportsmen, dancers, etc.). The data were analysed both quantitatively and qualitatively.

As the findings indicate, there are more commonalities than differences in political discourse: politicians in all the three settings avoid talking about issues that may cause irreparable damage to their public image and reputation.

In a dialogue with celebrities, an interviewee is expected to share both professional and personal life details with the journalist and viewing public. Topics which speakers avoid discussing are classified into 5 categories: 'Personal issues', 'Other people', 'Financial issues', 'Art and future plans', 'Politics, religion and other issues.' The correlation between the so called non-replies in the three languages looks as follows: Russian – 45%, Kazakh – 34%, Latvian – 21%. It is interviews with celebrities that surface some culturally shaped phenomena: for instance, the lowest frequency of sensitive questions in the Latvian context can be accounted for the Nordic temperament and introvert character of Latvians, or, for example, unwillingness to make comments on other people by Kazakh celebrities is explained by traditional respect of age in the Kazakh culture. Correct interpretation of differences that arise could contribute to successful intercultural communication between speakers from different language and culture communities.

О. О. Тищенко-Монастирська (Київ)

**КРИМЧАЦЬКА МЕДЖУМА ЙОСИФА ГАБАЯ:
РОЗМОВНІ ЯВИЩА НА ПИСЬМІ**

Кримчацька писемна пам'ятка меджума Йосифа Габая, що зберігається в етнографічному музеї м. Сімферополя АР

Крим, є важливим джерелом початку ХХ ст., у якому задокументовано особливості розмовного мовлення носіїв кримчацького етнолекту того діалектного ареалу, у якому створювався цей текст, а саме феодосійського діалектного ареалу кримсько-тюркських говірок. Спосіб відображення морфонологічних явищ на письмі є типовим для гебрайсько-тюркських писемних пам'яток Криму. Основними рисами мови пам'ятки є: 1) відображений на письмі високий ступінь палаталізації, що спричинив перехід заднього голосного /e/ в передній /i/ з ослабленням попереднього приголосного: *binim* “мій”, *çollirde* “у степах”, *gindi* “себе”, *kizlar* “дівчата”, *kiticiksin* “ти підеш”, *gldi~gildi* “прийшов”, *skiz~sikiz* “вісім”; 2) коливання огузьких та кипчацьких форм *ben~men* “я”, *kun~gun* “день”, *bahtilar~baktilar* “вони подивилися”; 3) порушення сингармонізму у прикінцевих морфемах *bulacaqim* “я знайду”, *uzukunu* “твій перстень”, *yurekiñde* “у твоєму серці”, *goturim* “я витримую”, *dostliq* “дружба”; 4) графічна неузгодженість, що виявляється в коливанні деяких літер у написанні окремих голосних та приголосних, наприклад *алеф/хет* на позначення початкових і кінцевих голосних: *hki qiz* “дві дівчини”, *hon iki* “дванадцять”, *pdişh, pdişa* “падишах”, а також одним знаком могли позначатися два звуки, зокрема *бет* позначає /b/ і /v/ (*duba* “молитва”, *subda* “у воді”), *гіммель* позначає /g/, /ŋ/ (*duñia* “світ”, *işsanniñ* “людини (Р. в.)”, *soñra* “потім”), та інші особливості.

V. Velychko (Kyiv)

WHY TANG DYNASTY PROJECT OF “BARBARIANS EASTWARD RESETTLEMENT” FAILED?

Tang emperor Tai-zong in 630 a.d. sent army under command of generals Li Shiji and Li Jing to Yinshan region (now Inner Mongolia). After short-term military operation Li Jing defeated Eastern Turks supreme ruler Jieli with highest “barbarian” title *kagan*. This victory manifested the end of frequent wars with “barbarians” 蛮 and success of longstanding policy of Tang dynasty, targeted on the westward and southward territorial extension of its power. On vast territory total number of conquered “barbarians” exceeded 100 thousand people. Nomads habitat was transformed and divided into administrative units of different ranks (mainly prefectures and counties) and were adopted into political system of Tang China.

Tang dynasty gained new territory from Gobi desert in the North to Yunnan mountain area in the South and from Shandong peninsula in the East to Tianshan mountains in the West. After the creation of enlarged Tang empire territory, Tai-zong ordered to elaborate perspectives of the development of the empire “outskirts”. Some top officials (mighty Wen Yanbo, State Chancellor) wanted to move them out from the “outskirts” and settle down in the interior region, located to the south from Yellow (Huanghe) river, where former “barbarian tribes” were set to permanently reside there, being scattered over in the different counties of the vast region, where *Han* population was few, waisted arable lands – plenty. Once resettled, the “barbarians” had to be taught how to plough the lands, raise and harvest crops, produce hand made textiles. Former nomadic tribes (“barbarians”) could be converted to the permanently living peasant communities and work on lands, bestowed by the

Empire. But greater part of the Emperor's satellites considered that despite the defeat of "barbarians" was unconditional and complete, in early history the tribal states and the army had been strong and jeopardized territorial integrity and well-being of China. Qin and Han dynasties after victories over nomads did not allow them to settle in the mainland interior. Tang officials were also concerned by (1) a very high birth rate of the "barbarians", so in several decades, the majority of the population might be of barbarian origin, (2) the usage of native "tribe languages", which were totally different from Chinese, so local authorities could lose control over such population. Therefore the political "price" of the resettlement probably was too high, possibility of peaceful integration of "barbarians" with local Han population low, challenges (communication, religion, language) many, and risk of dangerous consolidation and resistance of resettled barbarian communities against Tang authorities rather high. These considerations let the Emperor to give up his resettlement plan.

О. Г. Гуль (Київ)

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ДІАЛОГ НАРОДІВ ЄВРАЗІЇ НА ПРИКЛАДІ "МАЛЕНЬКОЇ УКРАЇНИ В ХАРБІНІ"

Передумови. Сьогодні Харбін є одним зі світових осередків української діаспори, "Українським Харбіном", або "маленькою Україною в Харбіні".

Однією з важливих історичних віх розвитку українсько-китайських відносин у ХІХ ст. став початок будівництва Китайсько-Східної залізниці (КСЗ), або Маньчжурського шляху (1897 р.), на території північного сходу Китаю (Маньчжурія). Для роботи на КСЗ було відправлено інженерно-проектувальні бригади і тисячі робітників з різних куточків світу, серед них було багато українців.

Зародження "маленької України в Харбіні". Із заснуванням м. Харбіна в 1898 р. почалися його стрімке заселення і розбудова. Тисячі українців дістали українське

громадянство в Харбіні. Налагодження роботи вилилося в братерську співпрацю та обмін китайськими й українськими традиціями. За сприяння китайської сторони відкривається Українське консульство в Харбіні (1918–1919 рр.), виникають аматорські клуби залізничників і професійні культурні гуртки, з'являється Український дім, виходить друком тижневик “Українське життя” (1925 р.), “Маньчжурський вісник” (1932–1937 рр.), транслюються українські радіопередачі (з 1934 р.). Життям українців у Харбіні значною мірою опікувався Український клуб (1905–1935 рр.), при якому було відкрито першу українську початкову школу.

1922 р. було створено українську парафію з церквою на честь Покрови Пресвятої Богородиці. У 1917 р. створено Український Маньчжурський полк, у період 1937–1943 рр. у Харбіні діє батальйон ОУН “Далекосхідна січ”.

Значний вплив на українську еміграцію в Харбіні справила поява Української національної колонії (1935–1945 рр.), яка налічувала близько 20–30 тис. осіб.

Буремні 1945–1980 рр. для українців. Відлига ХХ – поч. ХХІ ст.

Новий формат діалогу “Україна – Китай” у ХХІ ст. ознаменувався цілою низкою подій у плані співпраці держав на всіх рівнях: співробітництво в науково-технічній сфері (2016 р.); договори з кадрового обміну (2016–2018 рр.); відновлено роботу храму Покрови Пресвятої Богородиці (2018 р.). Традицією стало проведення щорічної виставки “Український живопис олією” в рамках китайсько-українського обміну в галузі мистецтва.

О. Ю. Калантарова (Київ)

**ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ З ПРИВОДУ
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЧЕННЯ
КАЛАЧАКРИ В КОНТЕКСТІ
ДІАЛОГУ “БУДДИЗМ – НАУКА”**

Діалог “буддизм – наука” належить до культурно-цивілізаційних. І хоча його активна фаза розпочалася понад

30 років тому, він ще й досі не приділяє достатньої уваги аксіологічним питанням, а зосереджується переважно на розвитку споглядальних нейронаук. Наразі такий стан речей обумовлено специфікою релігійно-наукових дискусій і проблематикою міжкультурних комунікацій Сходу та Заходу, але дослідження тибетського вчення Калачакри може допомогти підняти цей діалог на якісно інший рівень.

Це можливо завдяки тому, що Калачакра, яка спрямована на усвідомлення ролі категорії часу в розумінні ключових питань буття, має три основних аспекти: теоретичний (буддійська космологія), практичний (багаторівнева психотехніка впорядкування потоку свідомості), прикладний (підґрунття для буддійських наук). Тому, на наш погляд, розгляд Калачакри як буддійсько-наукового вчення, що пропонує певну модель феноменального світу, у межах якої можна спостерігати зв'язки між культурно-історичною і природньою дійсністю, дає шанс розширити спектр питань діалогу “буддизм – наука” до метафілософських.

Як свідчить наше дослідження, такий підхід потребує не тільки спеціальних перекладів та інтерпретацій текстів Калачакри, а й врахування певних зауважень про необхідність:

- усвідомлення особливості вчень традиційної буддійської тантри, зокрема її етичної складової;
- виваженого підходу догеоцентричної парадигми, яку покладено в основу буддійських класичних наук;
- ретельного дослідження тантричної медитації як методу відтворення складних психічних процесів інтеграції власного досвіду, встановлення ідентичності, “перезавантаження” смислів.

Сучасні дослідження текстів Калачакри, а також конференції лінгвістів та круглі столи з проблем свідомості свідчать про активний пошук спільної мови між буддизмом і наукою. І Калачакра, що балансує на межі релігійно-філософської та наукової думки, стає запорукою системного

підходу, на базі якого може розкритися метафізичний потенціал цього діалогу.

В. О. Кіктенко (Київ)

РОЗВИТОК КИТАЄЗНАВСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Після здобуття незалежності в 1991 р. в Україні посилювався й процес формування власної школи китаєзнавства, яке на сьогодні вже має власну історію, спадщину та традиції. Всі інститути та університети України, де вивчають Китай і китайську мову, є ровесниками незалежності Української держави. Наприкінці існування Радянського Союзу в 1991 р. рішенням Президії АН УРСР в Інституті мовознавства було створено відділ сходознавства, який очолював китаїст професор В. В. Седнев й до якого, крім інших науковців, увійшло два китаєзнавці – В. В. Величко та С. О. Нікіщенко. 22 жовтня 1991 р. було створено Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, який очолював сходознавець із світовим ім'ям академік О. Й. Пріцак. Відділ Азіатсько-Тихоокеанського регіону цього інституту відіграє важливу роль у розвитку українського китаєзнавства. У головному науковому журналі інституту “Східний світ” публікуються й китаєзнавчі роботи. У 1999 р. інститут вшанував пам'ять першого українського китаєзнавця Б. Г. Курца, поновивши видання збірника “Сходознавство”, який він заснував у 1925 р. До того ж у 2014 р. після десяти років копіткої роботи було видано зібрання наукових праць Б. Г. Курца, у якому, крім іншого, представлені його дослідження з історії російсько-китайської торгівлі. У 1999 р. в інституті було засновано журнал “Україна – Китай”. У 2005–2009 рр. в інституті було підготовлено три випуски наукового збірника “Китайська цивілізація: історія та сучасність”. З 2011 р. видається науковий журнал “Китаєзнавчі дослідження”, до редколегії якого входять китайські науковці та в якому друкуються українські та закордонні вчені. У спеціалізованих радах інституту були захищені

китаєзнавчі кандидатські дисертації з історії та філології. Також важливу роль у розвитку українського китаєзнавства відігравав Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Важливе місце в розвитку китаєзнавства в Україні відіграє громадська організація “Українська асоціація китаєзнавства”, яка була утворена у 2003 р.

С. О. Козловський (Львів)
**УСИНОВЛЕННЯ У ТРАДИЦІЙНІЙ
КИТАЙСЬКІЙ СІМ’І ЧИНОВНИКА
ЕПОХИ ДИНАСТІЇ ТАН
(618–907 рр.)**

Китайська середньовічна сім’я, як основний осередок тогочасного соціуму, була складовою частиною великої патріархальної родини/клану (氏族/*chzunczu*) – групи споріднених сімей, що мали спільного предка по чоловічій лінії, певну господарську єдність і єдине прізвище. Чоловік міг мати лише одну головну дружину (奶奶/*nǎinai*), яка користувалася важливими прерогативами: єдина справжня господиня будинку, вона була законною матір’ю і визнавалася в такій ролі усіма дітьми родини, інші ж були або другорядним подружжям (二奶/*èrnǎi*; у тогочасних наративах їх часто позначають за черговістю їхнього входження в сім’ю: друга дружина, третя... Їхні діти, згідно з ритуальними правилами, вважалися дітьми господаря будинку і головної дружини), або співмешканками (妾/*qiè*), чий соціальний і гендерний статус наближався до прислуги; вони могли бути прогнані або перепродані; їхні діти могли бути визнані й офіційно прийняті в сім’ю подружжям господарів або ж могли залишитися на становищі прислуги в будинку.

Процес усиновлення в середньовічному Китаї мав на меті одразу кілька функцій: продовження роду, забезпечення жертвоприношення клановим духам (у разі смерті прийомних батьків), а також підтримка прийомних батьків у старості. Законодавство епохи Тан передбачало, що усиновлений повинен бути хлопчиком із числа родичів, які

належали до однієї чоловічої лінії разом з усиновлювачем (*тун-цзун*), чи однофамільців, зауважуючи, що порядок всиновлення мав бути таким: племінник (син одного з братів), онук одного з дядьків, правнук одного з братів діда, якщо ж кандидата на всиновлення не знаходилося – пошук продовжувався серед дітей сестер чи онуків тіток. Усиновлений діставав усі права рідного сина батьків, котрі всиновили його, і позбавлявся права отримувати спадок від своїх рідних (біологічних) батьків. Усиновлений не повинен бути старшим за прийомних батьків, а також не міг бути єдиним сином у рідних батьків. Окрім цього, заборонялося здійснювати усиновлення при вже наявних нащадках чоловічої статі.

Цікаво зауважити, що наративні джерела з епохи Тан демонструють низку цікавих моментів, котрі відображають колективні уявлення про бездітність та усиновлення в той час. Так, бездітною вважалася та сімейна пара, котра хоч і мала дітей жіночої, але все ж не мала нащадка чоловічої статі. Не бажаючи вдаватися до офіційного акту всиновлення, чоловік міг передати на деякий час одну зі своїх наложниць іншому чоловіку, а після її вагітності забрати її назад, а дітей від такого зв'язку вважати своїми. Іншим цікавим звичаєм цього часу був звичай обмінювати доньку наложниці з однієї сім'ї на народженого в іншій сім'ї від наложниці хлопчика, а сам звичай отримав поетичну назву – *“вкрати дракона в обмін на фенікса”*.

Р. А. Лах (Львів)

**ЯПОНОЗНАВЧІ СТУДІЇ НА СТОРІНКАХ
ЧАСОПISУ “ДАЛЕКИЙ СХІД”
(1938–1939 рр.)**

У пропонованому дослідженні висвітлено історію громадсько-політичного часопису “Далекий Схід”, який виходив щодаки в Харбiні. Головними редакторами були Юрiй Рой (Колчанiв), Роман Федорiв-Корда (у 1938 р.) та Петро Марчишин (1939 р.). Журнал позицiонував себе як

радикальний, із чітко вираженою українською національною ідеєю та прояпонським спрямуванням, адже виходив у Харбїні, який на той час був у складі створеної японською військовою адміністрацією в 1932 році незалежної (де-факто – маріонеткової) Маньчжурської держави (кит. *Маньчжоу-то* 滿洲國, япон. *Маншю-коку* 滿州国). Головними завданнями часопису були національна консолідація українців на Далекому Сході та активізація культурно-національного життя. Практично в кожному номері видання присутні сторінки з історії, культури та філософії Японії (загалом же було видано 27 номерів). Особливий акцент робився на міжнародній політиці на Далекому Сході. Окрема рубрика присвячена історії японо-китайської війни, яка в хронологічному порядку висвітлила хід бойових дій на Далекому Сході.

У дев'ятому номері “Далекого Сходу” за 1938 рік вміщено нарис М. Цучії “Причини Ніппоно-Хїнського конфлікту”, приурочений до річниці японо-китайської війни. Ця стаття була замовлена Романом Кордою для японського представника, щоб висвітлити події з боку Японської імперії. М. Цучія у статті “Демагогія чи дійсність” у десятому номері часопису, продовжив свою серію публікацій, у яких намагався дати “об’єктивну” оцінку повідомленням у китайській пресі, зокрема важливим моментом став інцидент на мості Лугоу 7 липня 1937 р. У десятому номері часопису вміщений переклад Валі Федорової з англійської мови статті літературного критика Накаджіми Кендзо (中健蔵, 1903–1979) про Йокоміцу Рїчі (横光利, 1898–1947), у якій окреслено біографію письменника. Зауважимо, що постать Йокоміцу Рїчі обрана для часопису небезпідставно, адже вся його творчість була просякнута традиційним японським колоритом. Також в одинадцятому та дванадцятому номерах “Далекого Сходу” надруковані пропагандистські замітки на кшталт: “Ніппон набуває 200 повноцінних речей за один день”, “Скільки тонн льоду потребує Ніппон” та “Як вмирає японський вояк”, які мали зобразити могутність Японської

держави. У дев'ятнадцятому та двадцятому номерах виїшли в перекладі частини твору Нітобе Інадзо (新渡戸稲造, 1862–1933) “Бушідо. Душа Японії”, у якому викладено основні морально-етичні принципи традиційного японського суспільства. В іншому номері часопису редакція вітала японців зі святом урожаю (*Ніінамесай* 新嘗祭), яке було офіційним у Японській імперії до 1948 року, тепер його відповідником є свято “День подяки та праці” (*Кінро каншія-но хі* 勤労感謝の日). У четвертому та п'ятому номерах за 1939 рік у газеті “Далекий Схід” було надруковано роботу Ходзумі Нобушіге (穂積陳重, 1855–1926) “Культ предків у ніппонців”, де автор описав походження цього культу та подав список усіх тодішніх національних свят Японської імперії.

Д. Є. Марков (Київ)

ДЕРЖАВА І НЕПАЛЬСЬКА САНГХА: СИМБІОЗ, СПІВІСНУВАННЯ І ВЗАЄМОЛЕГІТИМІЗАЦІЯ

За століття співіснування буддійських монастирів (віхар, у Непалі також відомих як баха і бахі) та сангхи, що взяла давню індійську магаянську традицію, збережену в Гімалаях, із непальськими правителями, кожна сторона винайшла низку стратегій взаємодії та співіснування. Важливою залишалася й необхідність (як одна з індійських моделей взаємин монархії і сангхи та інших важливих релігійних течій держави) взаємної підтримки і взаємної легітимізації, коли князь виступає захисником дгарми і сангхи, а сангха стверджує через ритуали та практики й ідеологічно статус князя як чакравартіна, вселенського буддійського володаря, легітимізуючи його владу в очах і самої сангхи, і вірян та двору. Ці взаємини буддійської громади і королів Непалу британський антрополог Д. Геллнер назвав, цілком слушно, “симбіотичними”.

Буддійські фестивалі, як-от Сам'як магадана, фестиваль Авалокітешвари (Карунамаї) та інші, – чудові приклади, у

яких розкривається увесь макрокосм непальського суспільства, зокрема й ті соціорелігійні ролі, які відведені в стрункій ієрархії кожному шаблю, кожній групі, від короля і князя до бідного селянина чи недоторканного.

Звісно, на практиці стосунки королів і князів Непалу, які переважно були індуїстами, та буддистів і віхар були непростими, зокрема в таких питаннях, як соціальна організація віхар, їхня ієрархія. Організація віхар, ідентичність громад сангхи в умовах змін у державі і суспільстві зазнавали змін; такі явища, як вплив тантризму і санскритизація, визначали політику Непальської держави щодо своєї сангхи. Як приклад можна навести низку реформ, що стосувалися сангхи і запроваджувалися монархами, – т. зв. реформи князя Лалітпура Сіддхі Нарасимха Малли в XVII столітті. Непальська сангха пройшла складний шлях трансформацій, коли мала пристосовуватися до індуїстських культів своїх королів, водночас зберігши себе, права, статус і насамперед вчення Будди в його магаянській, і зокрема ваджраянській, формі, успадковане від давньоіндійського буддизму.

Я. О. Спічек (Київ)

КОСМІЗМ КОНФУЦІАНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Конфуціанське вчення доби Чжоу про структуру суспільства сягає своїм корінням у відносини, які існували ще за часів сільських общин. Головною одиницею, елементом суспільної структури постає сім'я, яка й виступає учасником соціальних відносин. Вже далі, з появою конфуціанства, існування людини визначається її залученістю до самої структури суспільства, а буття – тією роллю, яку вона відіграє в соціальній комунікації. Відповідно, не маючи власної, так би мовити, персональної буттєвості, людина перебуває у стані множинного буття, оскільки кожна її роль мала свою автономність.

Як вже можна було зрозуміти, суспільство для конфуціанства займає не те що дуже важливе місце, а буквально

головне. Бо соціум – це єдина реальність для китайця. Це його космос, він існує лише в ньому, бо за межами соціальної структури його немає.

Отже, і ритуал у нашій космічно-соціальній структурі займає місце не просто регулятора соціального порядку, а універсального закону, що гармонізує Всесвіт. Таким чином, у космічній структурі китайського суспільства з'являється дуже важлива соціальна роль, яка була б гарантом усього всесвітнього ладу, бо через неї мав би здійснюватися ритуал у всій Піднебесній. Такою є роль імператора в добу правління династії Чжоу.

По суті, майже вся функціональна діяльність імператора зводиться до того, щоб здійснювати усіма своїми діями ритуал: дотримання придворних правил, принесення жертв Небу тощо. Таким чином, він як маніфестація Неба, яка вся просякнута його сакральною силою, здатен через збереження ритуалу утримувати Піднебесну в її космічному ладі. З часом, вже в наступних поколіннях, ця сакральна сила Неба починає втрачатися, і тоді всі подальші імператори династії припиняють суворо дотримуватися ритуалу та відходять від ідеалу гуманності – це свідчить про втрату династією сакральності Неба та поступове руйнування соціального порядку держави (варто згадати період Чжаньго в занепаді династії Чжоу та період Трьох царств наприкінці правління династії Хань). Коли династія досягає свого ліміту в ролі свого останнього представника, відбувається політична криза, що супроводжується певними природними катаклізмами. Далі це призводить до обрання Небом нового імператора, що засновує нову династію, з якою, у принципі, відбувається така ж сама схема.

О. Є. Федічев (Київ)

КИТАЙСЬКА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ СХОДУ

У сучасному глобалізованому світі культура дедалі більше відіграє роль не лише виразника цінностей певної нації,

а й засобу забезпечення державами своїх інтересів на міжнародній арені. Термін “культурна дипломатія” означає комплекс заходів, спрямованих на розвиток зв’язків між країнами в гуманітарній сфері, кінцевою метою якого є підвищення рівня обізнаності іноземців про ту чи іншу державу, створення її позитивного іміджу на міжнародній арені.

Одним з основних інструментів культурної дипломатії є мова. Китайська мова є однією з офіційних та робочих мов ООН, це мова, яка має найбільшу кількість мовців у світі. Зі зростанням ролі КНР на світовій арені розширюється й вживання китайської мови у сфері міжнародних відносин.

Починаючи з 2004 року, Китай створив за кордоном мережу інститутів Конфуція – міжнародних культурно-освітніх центрів. За даними офіційного сайту Штаб-квартири інститутів Конфуція, наразі у 146 країнах світу діють 525 інститутів Конфуція та 1113 класів Конфуція. В Україні нині діють 4 інститути Конфуція та 1 клас Конфуція.

Як відомо, на сьогоднішній день Китайська Народна Республіка є другою за економічною потужністю державою світу. З огляду на це значно зростає потреба у фахівцях з китайської мови та культури, особливо зважаючи на значні відмінності в менталітеті китайців та представників західної цивілізації, що зумовлює необхідність участі фахівців-синалогів не лише в науково-дослідницькій роботі, а й у щоденній практичній діяльності з налагодження співпраці з китайськими діловими, культурними, науковими колами.

Якщо наприкінці 90-х років у Київському національному лінгвістичному університеті китайську мову вивчало кілька десятків студентів, то у 2019 році – понад 600 осіб. А в багатьох інших державах, наприклад, в аеропортах, торговельних центрах та інших громадських місцях інформація надається не лише державною та англійською, а й китайською мовою. Це, на нашу думку, є одним з найяскравіших свідчень зростання ролі китайської мови як інструментарію культурної дипломатії Китаю.

Ю. С. Філь (Київ)

ПАНІНДІЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПОЯВА І СУЧАСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

Говорити про пан-індійську ідентичність можна, лише починаючи від модерної доби. У домодерний час зафіксована тільки регіональна. У жодному середньовічному джерелі не було натяку на розуміння Індії як деякого цілісного простору, відгородженого від зовнішнього світу. Для багатьох індійських мов характерна опозиція *деш* – *пардеш/відеш* (батьківщина – чужина), причому другий її компонент – *відеш* – почав означати країни за межами Індії лише в колоніальні часи. До цього “рідною країною” був регіон, а за його межами починалися чужі краї.

Великі імперії, які охоплювали значну частину субконтиненту, – Маурійська та Могольська, – також були безсилі створити колективну індійську ідентичність, через те що виникли в результаті насильницької інтеграції, яка в жодній з цих імперій не була завершена. Нова, імперська, ідентичність не встигала формуватися.

Лише за британського правління можна говорити про формування паніндійської ідентичності. Не останню роль у цьому процесі відіграли британська картографія та схильність до систематизації, під впливом якої індійці вперше уявили себе не просто абстрактною цілісністю, а колективом, який має територію. За колоніальної доби вперше в індійській історії з’являється образ матері-батьківщини, Бгарат Мати, яку уособлює богиня Дурга на тлі карти Британської Індії. Індійські колоніальні еліти не досягли консенсусу стосовно того, чим є Індія як колективне ціле, але простежувалися два основних бачення колективної ідентичності – одне в межах культурного націоналізму (наближене до “гіндутви”), інше – політичного (гандистсько-нерувіанський секуляризм). Індія обрала шлях нерувіанського націоналізму.

Зараз колективна ідентичність Індії заснована на критиці національної політики Неру, під керівництвом якого країна

була економічно відсталою. Звідси – думка про те, що треба зосередитися на економічній та військовій сферах. Втім, це не єдина позиція. Еліти вважають, що ідентичності Індії ще належить сформуватися в ході публічних дебатів.

Ю. С. Христюлова (Київ)
**КИТАЙСЬКИЙ ПІДХІД ДО ВЕДЕННЯ
ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В ХІХ ст.
І ВЗАЄМОДІЯ З ІНОЗЕМНИМИ КОМЕРСАНТАМИ
(1860–1911 рр.)**

Після поразки Китаю у Другій опіумній війні і підписання міжнародних договорів, що передбачали розширення політичних і комерційних прав європейських держав на території Піднебесної, іноземні підприємці стали активними учасниками економіки Китаю. З 1860 р. у різних регіонах Піднебесної з'являються європейські концесії, національні колонії і просто торгові представництва європейських купців. Але у веденні комерційної діяльності іноземці зіткнулися з неформальними обмеженнями, а відхилення від заданого курсу зустрічали відчутний спротив.

По-перше, до ХІХ ст. у внутрішній економіці Китаю в кожній галузі вже сформувалися злагоджені механізми взаємодій, які задовольняли інтереси держави, приватних торговців і споживачів. Європейські комерсанти могли тільки вбудуватися в існуючі моделі, а не нав'язати свої. Також іноземні покупці зустрічалися на ринку з протидією китайських ділків, об'єднаних у гільдії.

По-друге, загальний настрій населення значно впливав на межі свободи іноземних підприємців. Європейці, що потрапляли вглиб Китаю, неодноразово стикалися з агресивною поведінкою сільського населення. А в деяких випадках агресію неможливо було стримати і в містах.

По-третє, незважаючи на підписані договори і обов'язок надання підтримки іноземцям з боку китайської офіційної влади, така допомога не завжди надавалася. Цинська

держава не була зацікавлена у присутності чужоземців на своїй території, пасивно реагувала на їхні незручності, тому часто рішення проблем європейців-резидентів Китаю відбувалося тільки за посередництва високопоставлених представників цих країн.

Таким чином, можна стверджувати, що де-юре іноземці отримали свободу підприємництва в Китаї, а де-факто не могли нею скористатися повною мірою.

До 100-річчя Омеляна Пріцака

<i>Василюк О. Д.</i> (Київ) Видання “Бібліографій” Омеляна Пріцака	3
<i>Кочубей Ю. М.</i> (Київ) Омелян Пріцак – іноземний член Національної академії наук України	4
<i>Маврін О. О.</i> (Київ) Історіософія та археографія Омеляна Пріцака	6
<i>Мавріна О. С.</i> (Київ) Слово про вчителя... Омелян Пріцак про Агатангела Кримського	11
<i>Хамрай О. О.</i> (Київ) “Історія хазар” А. Ю. Кримського та її вплив на погляди О. Пріцака	13

Історіографія і джерелознавство

<i>Valeev R., Khayrutdinov D.</i> (Kazan) Unpublished correspondence of A. Y. Krymsky and V. F. Minorsky	15
<i>Зуб (Руденко) Н. М.</i> (Київ) Народи Сходу в контексті соціально-культурної політики УРСР (20–30 рр. ХХ ст.)	16
<i>Крижанівський В. М.</i> (Глухів) Глухівський учительський інститут та підготовка педагогічних кадрів для шкіл Імператорського православного палестинського товариства	17
<i>Підвойний В. М.</i> (Київ) Тематично-сегментарний аналіз Бібліотеки-колекції А. Кримського	18
<i>Туранли Ф. (Туранли Фергад Гардашкан Оглу)</i> (Київ) Історія династії Гіраїв у кримськотатарських і турецьких писемних джерелах та в історіографії	20

Східні джерела до історії України

<i>Мартин М. М.</i> (Львів) До топографії документа Авраама Леоновича	22
--------------------------------------------------------------------------------	----

<i>Огнєва О. Д.</i> (Луцьк) Пам'ятки писемності східного походження в Інституті рукопису НБУВ (Бурятія, Індія, Калмикія, Тибет)	23
<i>Петрова Ю. І.</i> (Київ) “Скорочена історія єпископів”: забутий арабський рукопис з архіву А. Ю. Кримського	24
<i>Радівілов Д. А., Романова О. О.</i> (Київ) Невідома сторінка українського сходознавства: листи С. В. Донича до А. Ю. Кримського	25
<i>Tarasenko M.</i> (Kyiv) Egyptian mummies in Ukrainian museums	27

Культурно-цивілізаційний діалог народів Євразії

<i>Брильова Д. С.</i> (Київ) Концепція “чистого ісламу” в журналі “Шура” (1908–1917)	29
<i>Вертієнко Г. В.</i> (Київ) Деякі ритуальні практики скіфського жрецтва	30
<i>Данилов С. І.</i> (Київ) Трансформації ідентичності кримських татар та турків-месхетинців Херсонської області. Виклики і можливості в умовах децентралізації та окупації Криму	32
<i>Отроценко І. В.</i> (Київ) Непрості сусідські відносини: монголо-тувинський діалог у 1940-х рр.	33
<i>Пилипчук Я. В.</i> (Київ) Кавказька Аланія та монголи у XIII ст.	36

Мови і літератури Сходу

<i>Vogomolov A.</i> (Kyiv) The conceptual framework of the January 25 revolution in Egypt and the idea of <i>violence</i>	38
<i>Мазєнова О. В.</i> (Київ) Комунікативні виміри скромності як складової перської системи ввічливості та <i>ārof</i>	40

<i>Роз Г. В.</i> (Київ) Феномен культурного порубіжжя у творчості Мегмета Узуна: суб'єктивність, маргінальність, інакшість	41
<i>Tatkenova A.</i> (Kazan), <i>Veinberga E.</i> (Riga) Intentional silence in public discourse	42
<i>Тищенко-Монастирська О. О.</i> (Київ) Кримчацька меджума Йосифа Габая: розмовні явища на письмі	43

Історія та культура країн Східної Азії

<i>Velychko V.</i> (Kyiv) Why Tang dynasty project of “barbarians Eastward resettlement” failed?	45
<i>Гуль О. Г.</i> (Київ) Культурно-цивілізаційний діалог народів Євразії на прикладі “маленької України в Харбіні”	46
<i>Калантарова О. Ю.</i> (Київ) Деякі зауваження з приводу перспективи дослідження вчення Калачакри в контексті діалогу “буддизм-наука”	47
<i>Кіктенко В. О.</i> (Київ) Розвиток китаєзнавства в незалежній Україні	49
<i>Козловський С. О.</i> (Львів) Усиновлення у традиційній китайській сім'ї чиновника епохи династії Тан (618–907 рр.)	50
<i>Лях Р. А.</i> (Львів) Японознавчі студії на сторінках часопису “Далекий Схід” (1938–1939 рр.)	51
<i>Марков Д. Є.</i> (Київ) Держава і непальська сангха: симбіоз, співіснування і взаємолегітимізація	53
<i>Спічек Я. О.</i> (Київ) Космізм конфуціанської соціальної системи	54

<i>Федічев О. Є.</i> (Київ) Китайська мова як інструментарій культурної дипломатії Сходу	55
<i>Філь Ю. С.</i> (Київ) Паніндійська ідентичність: поява і сучасне визначення	57
<i>Христолюбова Ю. С.</i> (Київ) Китайський підхід до ведення внутрішньої торгівлі в ХІХ ст. і взаємодія з іноземними комерсантами (1860–1911 рр.)	58

До 100-річчя від дня народження
академіка Омеляна Пріцака
(1919–2006)

*Тези доповідей міжнародної наукової конференції
(16 травня 2019 р.)*

Редактор
Овчарук Н. М., Орос О. Я.

Комп'ютерний набір
Ленго Я. Є.

Верстка
Ленго Я. Є.

Підписано до друку 22.04.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 3,72. Наклад 65 прим. Зам. 910.

Надруковано у друкарні ПП “Аксиома”
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
пров. Північний, 5, тел./факс (03849) 4-06-01
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1808 від 26.05.2004 р.
e-mail: aksiomaprint@ukr.net